

ima trdno vero v vsepcvrčajočega osebnega Boga in v dušno prerojenje v zagrobnosti, onega naroda, ki je vsevdilj kazal nagnjenje, uravnavati vse svoje pozemeljsko dejanje in nehanje v zmislu te vere. A Turgenjev je živel večji del svojega življenja na zapadu in je pisal, ko se je bil pravkar povrnil z nekega obiska svoje domovine, dne 16. maja 1850. cmenjeni svoji prijateljici: «Rusija bo čakala; ta neizmerna in mračna figura, ki je ne-premična in zagrnjena v tenčico ko sfinga Edipova. Požrla me bo enkrat pozneje. Zdi se mi, da vidim nje velike oči, neprestano uprte vame z mračno pozornostjo, kakor se upirajo v človeka samo kamenite oči. Bodi mirna, sfinga, v nekaterem času se vrnem na tvoje stepi in ti me boš, ako ne rešim uganke, po svoji volji pogoltnila.»

Turgenjev je bil izšel iz ruskih plemiških krogov, živel je vedno v urejenih razmerah, bil je uravnovešena natura. Ako se je zanimal za izboljšanje trde usode tlačanskega ruskega kmeta, je to delal kot gospod, napolnjen po svoji izobrazbi s plemenitimi, človekoljubnimi ideali svojega naziranja. Z ruskim preprostim ljudstvom se kakor noben ruski plemič ni nikdar čutil eno; vedno je gledal na kmeta navzdol z dobrohotnimi očmi, z očmi plemiča, ki se zaveda, da se je on mogel povzdigniti v takšne višine iz braženosti s pomočjo kmetiških žuljev. Kmet mu je dobavljal hrano, da se je on izobraževal. Bil je Turgenjev — da upotrebim izraz kritika Mihajlovskega, ki ga je ta ustvaril za označbo vse te ruske plemiške pisateljske družine — tip «kesajočega se plemiča».

to je avtor Drugače Dostojevskij.

Dostojevskij je bil «raznočinec», potomec brezimenskih in breztradicijskih rodov, živeč vse svoje življenje v najtežjih gmotnih in moralnih razmerah, v bližini bednih ljudi, brodečih do kolen po življenjskem blatu, padajočih na vsakem koraku v mračnem labirintu temnih nagonov v greh in zločine in dvigajočih se iz teh nižin v višave ob eni sami bilki, ob nezlomljivi veri v vstajenje, v odpuščanje, v prerojenje ter poveličanje vsaj po smrti pred vseprosvetljujočim obličjem vseharmonizujočega, edinega Boga. Tudi Dostojevskij je bival parkrat po več mesecev na zapadu; a on ni niti za hip prenehal živeti v najožjem kontaktu s svojim preprostim ruskim ljudstvom. Vsaka žilica njegovega bitja je utripala v enem taktu z organizmom njegovega ljudstva. Njegov lastni duševni organizem je imel torej že po svojem poreklu takšne korenine, da je na deblo, vzraslo na teh koreninah, moral priti docela drugačen cepič, nego na debela ostalih ruskih velikih pisateljev, znamenitih realistov štiridesetletnikov. In res

se je vcepila nanj svojevrstna mladika, in sicer tedanjemu času primerno preinačen narastek nekdanjega »slavjanofilstva«, tako zvano »počveništvo«, naziranje o potrebi ozke zveze ruske inteligence z domačo rusko »grudo« (»počvo«), z domačim ljudstvom ter z vso njegovo miselnostjo in čustvenostjo.

Ponavljam: Dostojevskega nadrealistična duševnost, smatrajoča za realnost ne samo vse izkustvene, empirične doznatke, marveč tudi vse komplicirane strogo čustvene slutnje in postulate, ima svoje korenine v rodu in življenjskih okoliščinah, iz katerih je izšel ta veliki umetnik; dobila pa je še povrhu mnogo svojih narastkov iz kulturnopolitičnega ruskega pravca, h kateremu je pripadal Dostojevskij obenem s kritikoma Strahovim in Apolonom Grigorjevim — iz »počveništva«, svojevrstnega rokava »slavjanofilstva«. Od prvega »slavjanofilstva« se je »počveništvo« razlikovalo zlasti v tem, da ni tako rezko odklanjalo zapadne kulture, zlasti ne Petrovih reform — dasi se mora reči, da je izpovedovalo primat vsega domačega nad vsem tujim — od poznejših »slavjanofilskih« doktrin se je ta duševna smer ločila po tem, da ni nikdar padala v oboževanje bizantinizma. Glavno njeno stremljenje pa je šlo za tem, da ustvari Rusom kulturo in umetnost, vzraslo organsko iz ruskih tal. Muke, izvirajoče iz žive zavesti kolosalnega prepada med ljudstvom in inteligenco — kateri prepad ni bil do zadnjega časa nikjer tako globok kakor na Ruskem — niso kmalu koga tako mučile kakor Dostojevskega. Na ta izvir »bogoiskateljstva« pri Dostojevskem, na ta, dejal bi, »nacionalistični« povod njegovega pristanja k ljudski veri v Boga je namignil ob svojem času že ruski publicist V. Rozanov v predgovoru k Marxovi izdaji Dostojevskega zbranih spisov z naslednjimi besedami: »Ideja nesmrtnosti človeške duše je seveda jasna nepreglednim ljudskim masam, razločna sama po sebi, neporušljiva v njih srcu, ostaja pa težko dostopna za vse sloje človeštva, izgubivše s svojim ljudstvom zvezo, kar pa ne zadeva in tudi vnaprej ne rešuje vprašanja o tem, na kateri strani leži resnica.« Isti Rozanov se je mimogrede doteknil tudi vprašanja, zakaj je bil Dostojevskij že po vtiskih svojega življenja in milijeja, ki je v njem vzrastle, takorekoč predestiniran, položiti center svojega duševnega iskanja v nesmrtnost človeške duše in v vero v osebnega Boga. Za duha, ki je prehodil »prirodno« izobrazbo, pravi Rozanov, je ta ideja težka, a človek, ki je spoznal omejenost svojih prirodnih logičnih sil in prišel v izredno težke položaje življenja, to idejo dojame s čustvom. »K tem posebnim, izključnim, izrednim položajem spada tudi greh, zločin, o katerem je

človek pri njega izvršitvi mislil, da ga je zagrešil samo zoper človeka, katerega pa po posebnostih, po nerazjasljivih svojstvih svojih notranjih muk začčenja razumevati, da je ž njim grešil še zoper nekoga drugega, zoper Boga; ne nahajajoč odpuščanja na zemlji, ga išče za grobom, zavedajoč se nesmrtnosti svoje duše.»

Vero v osebnega Boga in v nesmrtnost duše je Dostojevskij sam vedno spravljal v zvezo s sebi lastnim verovanjem in zaupanjem v svoj ruski narod, kar govori tudi za to, da so «ravno «nacionalistični» cilji podkrepljali njegove individualistične verske kali. Najznačilnejši v tem oziru je znameniti dialog, v katerem se razgovarja Šatov — Dostojevskega alter ego — s Stavroginom v 7. oddelku 1. poglavja II. knjige njegovih *«Besov»*. Tam pravi Šatov, da «se še noben narod ni organiziral na znanstveni in razumni podlagi... Narode tvori in giblje druga sila, poveljujoča in gospodujoča, toda neznana in nedoumljiva; to je žeja neutešne želje, ki streми priti do konca, katerega pa istočasno zanikuje. To je sila neprestane in neumorne afirmacije svojega bitja in negacije smrti... Cilj vsega narodnega gibanja je pri vsakem narodu in v sleherni dobi njegovega življenja edinole iskanje Boga, svojega, brez pogojno svojega Boga, in vera vanj kot v edinega pravega. Bog je sintetična osebnost vsega naroda, vzetega od njegovega začetka do konca. Nikoli še ni bilo tega, da bi imeli vsi ali mnogi narodi skupno enega boga, zmerom je imel vsak svojega posebnega... Čim silnejši je narod, tem bolj svojski je njegov bog. Nikoli še ni bilo naroda brez religije, to je, brez pojma o dobrem in zlem.» In ko Stavrogin Šatovu reče, da on s temi trditvami ponižuje Boga do atributa narodnosti, mu odvrne Šatov: «Narobe, narod dvigam do Boga... Narod je telo božje... Ako velik narod ne veruje, da je v njem edinem resnica (res v njem samem in izključno v njem), ako ne veruje, da je on edini sposoben in poklican, s svojo resnico prebuditi in odrešiti vse ostale, potem se takoj izpremeni v narodopisno gradivo, ne pa v velik narod... Edini narod ‚bogonosec‘ je ruski narod!» vzklika Šatov Dostojevskij v ekstazi. Stavrogin, vso zapadno kulturo prehodivši ruski plemič, ostaja blazirano miren in zastavlja Šatovu vprašanje: «Verujete vi sami v Boga ali ne?» — «Jaz verujem v Rusijo, verujem v njeno pravoslavje... verujem v telo Kristovo... Verujem v nov prihod božji v Rusiji... Verujem...» ves zamaknjen in zanesen kopiči Šatov besedo za besedo. — «Toda v Boga? V Boga?» sili vanj Stavrogin. In nato se Šatovu, silno značilno za Dostojevskega, iztrga iz duše odgovor: «Jaz... jaz bom veroval v Boga...»

V tem razgovoru in vzkliku svojega junaka je Dostojevskij po mojem mnenju razkril pot, po kateri je šlo njegovo »bogoiskateljstvo«. V trditvi Šatova, da »bo veroval v Boga, zato ker veruje v ruski narod«, se zrcalijo vse muke dvomov onega Dostojevskega, o katerem vemo, kako strastno je Boga iskal, o katerem pa ne vemo, če ga je tudi našel. »Jaz b o m veroval v Boga!...» je preznačilen vzklik ne samo Šatova, ampak tudi Dostojevskega. — Lahko bi pa kdo mislil, da so te besede samo Šatovljeve in da ne izražajo mnenja samega Dostojevskega. Kdor bi tako mislil, bi se mogel sklicevati na velikega prijatelja Dostojevskega, na ruskega filozofa Vladimirja Solovjova, ki je trdil, da Dostojevskij ni stremel po »ruskem bogu« iz nacionalističnih in narodoljubnih nagibov. Toda podobno, kakor tukaj Šatov, govori Dostojevskij sam v svojem »Dnevniku pisatelja«, kjer se čitajo besede: »Vsak velik narod veruje in mora verovati, da je ravno v njem in zgolj v njem samem zapopadena rešitev sveta, da živi on v to svrho, da stopi na čelo narodov, da jih združi vse v sebi v enoto in jih povede v družnem zboru h končnemu cilju, namenjenemu njim vsem... Veliko samomnenje, vera v to, da hočeš in moreš povedati poslednjo besedo svetu, je poroštvo najvišjega življenja nacije.»

87.82 Znano je, da se je Dostojevskij do zadnjega diha svojega življenja mučil z iskanjem Boga, ki je bil zanj postulat čustva pravičnosti v težkih okoliščinah življenja, obdajajočih ga od mladosti, iz katere ni mogel pozabiti spomina n. pr. na nekega nedolžnega otroka, trpečega krivične muke, jokajočega »nekažno vane« solze in iztezajočega svoje ročice k »Bogcu«. Dostojevskij se je mučil z iskanjem Boga, bitja, ki je tvorilo središčno idejo vse duševnosti ogromne večine njegovega naroda, onega elementa, s katerim se je naš pisatelj hotel zlit v eno, o katerem je vedel, da je ta njegov oboževani lik razklan po prepadu teizma in ateizma v dve polovici, in o katerem je zatrdno mislil, da s to razpoko v sebi ne zasije pred ostalimi narodi v oni impozantni veličini, ki mu gre. Odtod in iz poprej povedanega nam postane jasno, zakaj je Dostojevskij tako sovražil in pri vsaki priliki ironiziral ter bičal Hercena in Turgenjeva. Dostojevskij je bil »raznočinec«, tip ruskega pisatelja, ki je nastopil in zavladal v ruski literaturi potem, ko so že bili svoj prapor razvili humanisti realisti 40tih let, ruski »kesajoči se plemiči«. Bil je Dostojevskij naravnost prototip onih pisateljev, o katerih je Mihajlovskij v marcu 1874. zapisal resnično trditev, ki se priklada malo komu tako točno kakor njemu: »Raznočinec se ni mogel zadovoljiti z

občnimi kategorijami civilizacije, iz katerih so izhajali ljudje 40tih let. On je ocenjeval te kategorije samo po njih odnosih do naroda, in blaginja naroda je bila zanj ravno tak kriterij, kakršen so bile za ljudi 40tih let abstraktne kategorije civilizacije.» — Iz svojega ruskega plemena je Dostojevskij podedoval še druge črte, pred vsemi dve, ki ju je opazil na njegovih junakih že leta 1837. kritik Mihajlovskij. Prva izmed teh črt je vsako mero in mejo prestopajoča spozaba v vsem, navaljujoča na Rusa nenadoma in elementarno kakor povodenj. «To je potreba presezanja preko roba, potreba človeka, pristopiti v občutku, jemlječem dihanje, k prepadu in se nagniti vsaj na polovico života nadenj, pogledati naravnost v brezdnost in se v izrednih slučajih tudi vreči v to brezdnost kakor blaznik z glavo navzdol... neka peklenska naslada nad svojo lastno pogubo.» Druga temeljna lastnost Dostojevskega, ki jo on sam proglašja za «najglavnejšo, najosnovnejšo lastnost ruskega naroda», je «potreba trpljenja, vednega in nepotolajljivega, trpljenja vsikdar in v vsem». Ta lastnost obstoji v neke prav posebne vrste samobičanju za poprej imenovano predrznost in za greh, kateremu sledi kakor človeka osrečujoča pokora. Ali sta te dve svojstvi res bistveni črti vsega ruskega naroda, o tem bi se dalo debatirati; to pa je gotovo, da če sta te dve potezi v resnici osnovni potezi ruskega človeka, ju je s svojim plemenom v visoki meri delil vprav Dostojevskij, ta «kruti talent», kakor ga je nazval Mihajlovskij.

V vsej svoji pojavi se Dostojevskij neprestano dvoji, cepi na dvoje: v elemente telesne in dušne, v življe zemeljske in nebeške. Njegova velika, brezprimerna realistična umetnost obstoji v tem, da z enako pronicavostjo, globokostjo in točnostjo ustvarja svoje nesmrtnne like tu in tam, mudeč se vendar najrajši na periferijah predmetnosti, kamor posegajo že žarki čudovite onstranske glorijske podzavestnega, slutenjskega in zagonetnega sijanja sproščene duševnosti. Za Dostojevskega je vsaka človeška duša svet zase, dočim je za Tolstega vsak posameznik samo delce neizmerne svetlobe. Kakor Tolstoj v poldnevni konkretni jasnosti, tako se Dostojevskij najrajši kreče v somračnem ekvinokciju duševnega kaosa. Dostojevskij je realist sicer tudi fizičnih, a vendar pred vsem duševnih pojavov. Ta črta, ki ga je delala tako modernega v dobi «modernizma», sestavlja bistvo njegovega nadrealizma, ki bi ga mogli imenovati tudi psihološki realizem. Naziva «psiholog» se je on sam branil, kakor se razvidi iz beležke v njegovi «Zapisni knjižici», ki se glasi: «Mene nazivljajo psihologa: nisem; jaz sem

Janko Samec / Zibálka

samo realisti v višjem zmislu; to se pravi, da prikazujem vse glo-
bine človeške duše.» In ko je delal načrt za svoj veliki roman
«Ateizem», načrt, ki ga je mnogo pozneje porabil za svoje «Brate
Karamazove», je pisal Apolonu Majkovu dne 11. decembra 1868
iz Florence: «Jaz imam docela drugačne pojme o resničnosti in
realizmu, nego jih imajo naši realisti in kritiki. Moj idealizem je
realnejši od njihovega. Moj Bog! Ako kdaj povem tako, da bo
imelo glavo in noge, to, kar smo vsi mi Rusi preživeli v teku
zadnjih desetih let v svojem duševnem razvoju — mar ne bodo
zakričali realisti, da je to fantazija! Medtem pa je to pristni in
pravi realizem! To je ravno realizem, samo globlji, dočim plava
njihov plitvo... Z njihovim realizmom ne pojasniš niti stotinke
realnih, v resnici dogodivših se faktov. Jaz pa sem s svojim idea-
lizmom prerokoval že bodoče dogodke. Dogodilo se je.»

V umetnosti Dostojevskega se stikajo bregovi racionalnega in
iracionalnega. Že kot sedemnajsetletni mladenič je pisal dne 9. av-
gusta 1838 svojemu bratu Mihajlu: «Človeku je usojeno v delež
eno samo duševno stanje: atmosfera njegove duše sestoji iz zlitja
neba z zemljo... naš svet se mi zdi kot vice nebeških duhov,
omračenih z grešno mislijo...» In res predstavlja Dostojevskega
82.85 življenje prave vice, polne bede, balezni, trpljenja, muk in strašnih
ognjev, gorečih v njem samem in zunaj njega. Zategadelj je pri
malokaterem pisatelju v svrhu razumevanja njegovih spisov tako
potrebno poznanje njegove biografije kakor ravno pri Dosto-
jevskem.

(Dalje prihodnjič.)

Janko Samec / Zibálka

Kaj da ni prišel še čas,
čas, ki v akordih spoznanja globoko odseva?
Kam smo vtopili obraz,
da še od njega resnice nam luč ne odseva? —

Težke so naše poti,
kot da še brodili vsi pregloboko bi v blatu...
V srcih dobrote še ni,
da bi lepoti se bližala v zlatem ornatu —

Kje si, o matere hram,
s tisto prelom, prečudno spleteno zibálko,
ki darovala bo nam
moža, ki pel bo resnico na zlato piščalko? —

«Vode, blagoslovljene vode!» je kričal Rok. «Ga že vidim!!» Zeba je hitro vzela škropivnik in posipala s prsti vodo po stenah.

Marija je zrla v noč za oknom in srce so ji napolnile bridke bolečine. Mož ni videl, ni slišal njenega joka.

Parkrat ga je še napadlo, da je kričal kot zblaznel: «Moram, moram vstati!»

Danilo se je že, ko se je umiril in se je ves mehak ozrl vanjo.

«Marija, moja žena, včasih sem ob tej uri že vstajal. Ti veš vse... povej... ali res ne bom več hodil?»

Njo je zapelo pri srcu. «Rok, vse se lahko zgodi!»

«Marija, letos, letos, boš videla v Dravljah, pri svetem Roku, tam mi bo dal roko moj patron. Tam ni hudiča!»

Od utrujenosti se je zleknil nazaj in oba sta zasnula.

(Dalje prihodnjič.)

Dr. Ivan Priatelj / Dostojevskij

(Nadaljevanje)

1. **Pred prognanstvom.** — Fjodor Mihajlovič Dostojevskij (1821—1881) se je rodil v Moskvi, kjer je bil ob času njegovega rojstva in njegovih otroških let njega oče zdravnik v Marijinski bolnici za uboge. Zgodovino njegovega rodu je šele po prevratu z nekaterimi podatki osvetlila njegova hči Ljubov, ki je dognala, da se je po očetovih žilah pretakala kri različnih narodov. Njegov praded je bil litavskega pokolenja. Iz tega litavskega porekla izvaja njegova hči nekatere svojevrstne poteze očetove nature: pozno spolno dozorevanje, zaprto, nedružabno čud, nezlomljivost in energijo značaja, viteški odnos napram ženski, veliko privezanost k družini z vsemi njenimi interesi ter njegovo krepko izraženo solidarnost z načinom mišljenja in čuvstvovanja širše družinske tvorbe: rodu in naroda; opazuje pa se v njegovi naravi tudi Litavcem lastna neekonomičnost, razsipčnost in anarhična upornost. Mati Dostojevskega je bila Malorusinja, hči naroda, ki ga označujejo: živahnost, fantazija, zmisel za poezijo, nagnjenje k sanjarstvu in religioznost. Oče Dostojevskega je bil alkoholik. Ko je postal lastnik male selske graščinice, je kot tiran vladal nad podložnimi tlačanskimi kmeti, katerih eden ga je tudi ubil leta 1839., dočim mu je bila mati umrla na tuberkulozi že dve leti poprej, ko ni imel Fjodor Mihajlovič niti polnih 16 let. Ugotovljeno je, da je zlasti alkoholizem hudo gospodaril tudi med pisateljevimi brati in sestrami ter njih otroki, katerih eden je v poznejših letih umrl od progresivne paralize. Dostojevskij

~ sam je skoraj gotovo že kot dete trpel na halucinacijah in mogoče že tudi na božjasti.

Kot otrok je Dostojevskij rasel v bolnici, y kateri je oče služil in z družino vred tudi stanoval. Družina, ki je štela razen njega, očeta in matere še tri brate in štiri sestre, se je stiskala v tesnem stanovanju, obstoječem iz dveh sob s pregrajeno pred sobo, kakršna tolikokrat figurira v pisateljevih romanih. Pobožna mati ga je od mladih nog navajala k molitvi, dcčim ga je oče, vzdržujoč strog red v hiši, že kot štiriletnega dečka trdo posajal h knjigi. Vsak večer sta roditelja družini naglas čitala knjige, najpogosteje Karamzinovo «Zgodovino Rusije»; ko se se navadili čitati otroci, so se oni vrstili pri tem čitanju. Kot deček je bil Dostojevskij izredno žive narave, pogosto je prestopal ostre očetove zapovedi, zlasti rad se je pogovarjal na hodnikih in dvoriščih bolnice z bolniki, kar mu je oče strogo prepovedoval. Že v deški dobi se je moral z Dostojevskim primeriti neki krut slučaj, ki je bil najbrž vzrok njegovi epilepsiji, o čemer pa vsa družina še danes pietetno molči. Vobče pa si moramo misliti, da so njegove slike mučenih otrok, nastopajočih tako pogosto v njegovih spisih, reminiscence, zajete po vsej priliki iz lastnih doživljajev. Ko je začel deček obenem z brati obiskovati srednjo šolo, je oče s svojimi dečki, ki so morali stati pred očetom trdo kakor iz lesa, ponavljal latinščino, pri čemer se je kazal zelo nestrpnega in nervoznega. Zmerjal jih je, da so leni in neumni, ter neredko metal knjigo v kot. Telesno kaznoval pa jih ni nikoli, ker je bil pri vsej svoji razdražljivosti srčno dober človek. — Mati se odraža v ozadju Dostojevskega družine kot požrtvovalna, tiha silhueta, kot ženska, polna pobožnosti in zmisla za poezijo. A moralistična pridigarja nista bila niti mati niti oče; o poslednjem se poroča samo to, da je dejansko strogo pazil na vedenje vsakega svojih otrok in gledal, da nobeden izmed njih v pubertetni dobi ni bil mnogo sam. Gledé našega pisatelja se strinjajo vsi biografi v tem, da je bil kot deček naglo razdražljivega, strastnega in nervozno-bolestnega značaja. — Ko je imel Fedja 10 let, je oče kupil majhno posestvo v tuljski guberniji, ležeče 150 verst od Moskve, in odtlej je družina bivala tukaj na deželi od zgodnje spomladi do pozne jeseni leto za letom. Na tem očetovem posestvu je prihajal deček v ožji stik tudi z ruskim kmetom. Iz teh časov in krajev nam je zapisal sam Dostojevskij v svojem «Dnevniku pisatelja» za februar 1876 čudovit prizor halucinacije, ki se je primeril ž njim. Dostojevskij piše, da se je kot deček nekcč sredi jasnega predjesenskega dne mudil na robu gozda in nepreglednih

polj, ko je mahoma zaslišal nad seboj glasan krik: «Volk gre!» Ves iz sebe in glasno ihteč od strahu se je zatekel v polje in planil pred slučajno tam orjočega, znanega mu kmeta Mareja, ki ga je začel tešiti z besedami: «Nu, molči vendar, Kristus s teboj, pokrižaj se!» In ko se deček ni mogel dotekniti čela in drhtečih svojih ustnic, je kmet «polahko iztegnil svoj debeli prst s črnim nohtom, zamazan od prsti, in se mehko doteknil trepetajočih dečkovih ustnic».

Dostojevskij je že zmladega mnogo čital, ponajveč domače zgodovinske romane Zagóskina in Lažéčnikova, pa tudi potopise najrazličnejših ruskih in tujih pisateljev. Izmed knjig tedanje Eyrope, na katero je že takrat zrl na način vseh Rusov kot na «zemljo čudežev», je rad prebiral ruske prevode romanov Walterja Scotta. Verzov ni pisal in tudi posebno ne ljubil. Samo Puškina je ljubil in cenil vse dni svojega življenja nad vse pesnike sveta. Najbolj pa so mu bili pri srcu že v teh letih življenja v domači družini romani francoske pisateljice George Sandove. Tej pisateljici je posvetil Dostojevskij ob priliki njene smrti leta 1876. v svojem «Dnevniku pisatelja» daljši članek, v katerem je pisal med drugim: «Mislim, da mi je bilo šestnajst let, ko sem prvič prečital njeno povest — enega izmed najčarobnejših njenih prvencev. Spominjam se, da sem bil potem v vročici vso noč.» To, kar je v spisih Sandove tako neizmerno opajalo in prevzemalo mladega Dostojevskega, je bil te pisateljice prvotno-krščanski revolucionarizem, docela nasproten znanim geslom vélike francoske revolucije o «svobodi, bratstvu in enakosti», o katerih pravi sam, da jih je ta pisateljica prva spoznala in proglasila za fraze. V njenih spisih je s soglašanjem od svoje strani čital tudi že nekatere socialno-religiozne misli, ki so tako zelo prižale njegovi rusko-altruistični naravi, n. pr. misel, da je čudno, kako se more kdo veseliti tudi en sam dan, zavedajoč se, da so na svetu nesrečni ljudje — to misel srečujemo tudi pri Bjelin-skem! — in pa misel, da je človek, ki je zanikal Boga, končal še vedno s samomorom.

Leta 1835. je dal oče Fjodorja v moskovski srednješolski penzionat nekega Čermaka; v jeseni leta 1837. pa ga je odpeljal v vojaško inženjersko akademijo v Petrograd. Razposajeni in bučni svet mladih bodočih častnikov ni bil prikladna družba za zamišljenega samotarja, ki se je rajši nego z obdajajočimi ga tovariši v pismih pomenkoval z odsotnim bratom Mihajilom, služečim v Revelju v saperski kompaniji; in sicer si je ž njim

dopisoval najrajši o knjigah in literaturi sploh, o večnosti, o vse-miru in o telesu kot ječi človeškega hamletovskega duha. Tovariši so ga že takrat imenovali «mistika» in «idealista». V nekem pismu iz te dobe se Dostojevskij izpoveduje bratu z naslednjimi zanj značilnimi besedami: «Spoznavati prirodo, dušo, Boga, ljubezen... se dá samo s srcem, ne pa z razumom.» Izmed pisateljev, ki jih je poznejši znameniti pisatelj čital v tem času, ko je že sam delal načrte za povesti, imenujejo njegovi življenjepisci na prvem mestu nemškega fantastičnega romantika E. T. A. Hoffmanna. Navduševal pa se je tudi za Schillerja kot glasnika svobode in humanitete, dočim njegovih ruskih sentimentalno-idealističnih posnemovateljev, literature, ki jo je pozneje krstil za «šilerovščino», kar trpeti ni mogel. Pod vplivom Schillerja je snoval celo neke dramske načrte («Marija Stuart», «Boris Godunov» itd.), ki pa se nam niso ohranili. Morebiti leže vprav v tem njegovem mladostnem zanimanju za dramo zarodki krepkega, plastičnega, razgibanega in dramatično stopnjevanega dialoga, ki ga občudujemo v nekaterih njegovih poznejših povestih in romanih, okoliščina, ki kar kliče po njih dramatizaciji. Hoffmannovo fantastiko je vzljubil najbrž pod vplivom člankov Bjelinskega, trdečega ravno na podlagi Hoffmanna, da je fantazija realnost, projicirana iz konkretnega izkustva v abstraktno višino. Iz Hoffmanna je po vsej verjetnosti črpal tudi idejo človeške visoke in plemenite osebnosti, sijajoče kakor luč v okviru najbednejšega milijeja, idejo svoje poznejše prve povesti, «Bednih ljudi». Razume se, da je v tem pravcu nanj vplival tudi Gogolj, kateri je za svojo osebo istotako visoko cenil Hoffmanna.

Leta 1843. je dobil Dostojevskij po dovršeni vojni inženjski akademiji svojo prvo službo kot risar v inženjskem departementu v Petrogradu. A ta služba ga je kaj malo zanimala. Mnogo bolj ga je privlačila misel na literarno udejstovanje. Kot mlad uradnik je stanoval skupno s svojim bivšim součencem iz akademije, poznejšim romanopiscem Grigorovičem, v stanovanju, ki je imelo opremljeno eno samo sobo. Brez vsakega zmisla za ekonomično računanje in za urejenost je po navadi že od začetka druge polovice meseca živel na dolg, na predujme svojih literarnih honorarjev, ki si jih je služil s prevodi iz francoskega leposlovja. Prevajal je takrat med drugimi Balzacov roman «Eugénie Grandet», ki je tudi izšel v «Biblioteki za čitanje» leta 1844. V Balzacu je moral mlademu Dostojevskemu ugajati poleg realizma zlasti tega pisca zmisel za risanje zločinov, razuzdanosti in človeških slabosti splch. V trenutni zadregi za denar je Dostojevskij v tem

času od družinskega jeroba, upravljajočega po očetovi smrti rodbinsko imetje, zahteval, da mu je enkrat za vselej izplačal majhen delež, s čimer je za skledo leče prodal vso svojo dediščino.

V jeseni leta 1844. je Dostojevskij dovršil svoje prvo izvirno leposlovno delo, «Bedne ljudi», in se istočasno odpovedal službi, posvetivši se odslej docela literaturi. S tem se je pričela doba njegovega večnega denarnega pomanjkanja, iz katerega se ni izkopal ves svoj živj dan. V naslednjih 40-tih letih je dovršil in izdal še dva romana: «Dvojnik» in «Gospod Proharčin» (1846) ter naslednje povesti: «Gospodinja» (1847), «Polzunkov», «Slabo srce», «Pošteni tat» ter «Bele noči» (1848), dočim mu je dovršitev romana «Netočka Nezvanova» (1849) preprečila njegova kazenska deportacija v Sibirijo. Pač pa je pisatelj v ječi še dovršil novelico «Mali junak» (1849).

«Bedni ljudje» so roman v pismih, ki si jih pišeta ubog kancelist Makar Djevuškin in istotako revna šivilja Varinjka Dobrosjlova, stanujoča vis-à-vis drug drugemu preko dvorišča, dokler se ne pojavi šiviljin prejšnji častivec Bykov, ki deklico vzame za ženo. Djevuškin je naiven, neizobražen, a dobrosrčen in požrtvovalen, čuvstvenokmichen junak, groteskno-simpatična figura, kateri je očitvidno kumoval Akakij Akakijevič iz Gogoljevega «Plašča». A razlika je med Gogoljem in Dostojevskim že tu, ko poslednji piše še docela pod vplivom prvega. Dočim se v vseh delih Gogolja čuti protest zoper krivičnost, zlobnost in neumnost ljudi, je Dostojevskega prva povest ena sama visoka pesem v proslavo požrtvovalne ljubezni do bližnjega, tem bolj učinkujoča, ker je junak, ki to pesem poje in dejanjsko vrši, po razumu pravzaprav nebogljjen duševni revček, zato pa po srcu sama dobrota. Ta Djevuškin je zarodek centralne figure Dostojevskega poznejših velikih romanov — njegovega znamenitega «idiceta». — Dostojevskij je zanesel po nasvetu sostanovayca Grigoroviča rokopis tega svojega romančka k pesniku Nekrasovu, uredniku almanaha «Peterburškega zbornika». Kakor pripoveduje pisatelj sam v svojem «Dnevniku» za leto 1877., ni on nato vso noč zatisnil očesa, ampak je napravljen sedel ob odprtem oknu. Zjutraj pa sta nenadoma planila k njemu Grigorovič in Nekrasov in ga začela v navdušenju objemati. Z enakim entuziazmom je navdal rokopis «Bednih ljudi» velikega kritika Bjelinskega, kateri je mlademu začetniku ob tej priliki prorokoval, da «postane velik pisatelj». «Tako ni še nihče začenjal,» se je glasilo mnenje Bjelinskega. «Bedni ljudje» so nato izšli v imenovanem Nekrasovljevem

almanahu za leto 1846. in občinstvu jako ugajali s svojim topločuvstvenim, preprosto-naivnim in komičnim junakom. Zanimivo pri tem vstopu Dostojevskega v rusko literaturo ob pohvali Bjelinskega je to, da se je skrivalo precejšnje nespোরazumljenje med tem, kar je avtor z «Bednimi ljudmi» nameraval, in med tem, kar je Bjelinskij videl v njih. Dostojevskij je hotel v Djevuškinu proslaviti edinole pokornost in krotkost preprostega srca in toplo pčezijo dobrote, Bjelinskij pa je v ubogem uradničku videl socialno-politični protest proti ruski avtokratični birokraciji, ki pretvarja najboljše ljudi v smešne karikature. Morebiti mu je že takrat Dostojevskij kaj izdal od svojega bistva, od one svoje nature, kateri ni bila umetnost nikdar sredstvo za kakšen zunaj umetnosti ležeč cilj, ampak nekako življenjsko-religiozno doživljanje, v katerem se je s pomočjo umetnostnih postav, slik in prispodob izkušal reševati muk svojega notranjega in vnanjega življenja. In glavna njegova umetnostna postava je bila očrtana že tu: ubožec na duhu, katerega vse prezira, kateri pa tiho in pokorno nosi svoj križ, sredi dušnega in telesnega trpljenja, vsega osvetljenega od ljubezni. Z apoteozo trpljenja in proslavo individualnosti, navidez neznatne in izginjajoče sredi «ponižanih in razžaljenih» ter «bednih ljudi», v resnici pa silnih v svojem ljubezni polnem prenašanju svojih muk, je Dostojevskij pričel svoje umetniško delovanje in tej ideji je ostal tudi zvest v nadaljnjem razvoju svojega talenta. Dostojevskij je ostal glasnik individualnosti in Bjelinskega brezmejna hvala ni napravila iz njega risarja družabnih tipov v zmislu tvoritve in pripravljanja nove societete. Vsako individualnost svojih umetniških del pa je ustvarjal Dostojevskij v veliki meri iz sebe, ne pa s pomočjo epskega opazovanja drugih, kakor je to delal njegov veliki antipod Lev Tolstoj. Odtod njegova skoraj lirična strastnost in razgibanost dejanja, natrpanost misli in njegovo prekipevanje formalnih okvirov.

V «Dvojniku», tej «petrograjski poemi» — osebje skoraj vseh del Dostojevskega je mestno — je narisal pisatelj psihopatološko figuro uradnička Goljadkina, karikaturu in simbol razdvojenega ruskega inteligenta svoje dobe, tip ruskega Hamleta z dvema polovicama nature, s privatno in javno, izmed katerih eni junak naprtuje vse svoje dobre in drugi vse svoje slabe čine, dokler ne konča v blaznici. Goljadkin je bil slika ruske razdvojene inteligence in duševno razklane individualnosti. Bjelinskij je ta roman rahlo odklonil kot prespecialno, družabni realistikki nepotrebno «zdravniško» literaturo. — «Gospod Proharčičin» je činovniček, ki se boji, da bi mogoč postati v uradu nepotreben. To

bojazen mu še povečujejo njegovi sostanovavci, češ, da je njegov urad sploh odveč, misel, ki junaka ubija in trapi, da štedi denar, nato zapravlja s pijančevanjem, nakar se zopet ves trese zbog svojih navidezno revlucionarnih besed, izgovorjenih v pijanosti, in končno v velikih duševnih mukah umrje. Pod slamnjačo človeka, ki je pri življenju gladoval, se najde večja vsota denarja, ki si ga je ubožec od ust pritrgal za svojo svakinjo. Zopet tragedija neboljene individualnosti, polna grotesknega humcrja in skritega sočutja, sicer pa v tehničnem oziru osnovana še jako na anekdotičnih temeljih. — «G o s p o d i n j a» je bila prva povest Dostojevskega, ki je odlično razočarala Bjelinskega, kateri jo je proglasil za «strašno aboto», za zmes Marlinskega, Hoffmanna in Gogolja, razočarano vzkliknivši: «Nasedli smo z genijem Dostojevskim!» V tej povesti je uporabil Dostojevskij problem sugestije v času, ko se o nji še ni mnogo vedelo niti v znanstveni literaturi. Mlada, lepa žena Katarina živi proti svoji volji s starcem Muri-
nom, kateri njeno slabotno individualnost drži pod svojo hipnozo v neprestanem robstvu. Teza, ki jo avtor zastopa v tej povesti, se glasi: «Slabotni človek ne zdrži sam! Le daj mu vse, in on sam pride in ti vse vrne, daj mu v oblast pol zemeljskega carstva, poizkusi — kaj misliš, da bo napravil? Pri tisti priči se ti zopet skrije v škarpetelj... Daj mu ljubo prostost, slabotnemu človeku, sam jo bo povezal in ti jo vrnil. Glupemu srcu celó svoboda ni v prid!» Razume se, zakaj je Bjelinskij, najvnetejši klicar po kmetiški csvoboditvi, imenoval to psihološko analizo človeka — «strašno aboto». — Kratka karikaturno-humoristična črtica «P o l z u n k o v» je predstavljala sliko gubernijskega uradnička, dobivšega za to, ker ni izdal kompromitiranega svojega predstojnika, od tega najprej denarno nagrado in obljubljeno roko njegove hčerke Mašenjke, kar je pa potem po svoji naivni nerodnosti napravil oboje in še službo povrhu. Torej vedno zopet isti nerodni duševni ubožček in šlapica, a v globinah duše najpočstenejši in najpleme-
nitejši človek. — V novelici «S l a b o s r c e» imamo zopet študijo takega s stališča razuma okornega in naivnega, s stališča čuvstva mehkega in dobrega malega človeka v podobi uradnička Vasje Šumkova, kateri dcbi od svojega šefa v prepis neki večji akt, pa ga zaradi svoje ginljivo opisane zaroke zamudi v določenem roku dovršiti, nakar od fiksne ideje, da je prevaril svojega dobrotnika, izgubi pamet. — Črtica «P o š t e n i t a t» predstavlja fino psiho-
loško sličico o pijancu Jemeljanu Iljiču, ki nabira milodare, da ima za pijačo, brez katere ne more živeti. Sicer pa je ta Jemeljanuška krotak, ljubezniv, uslužen človek, dasi tudi kaj malega ukrade,

Dr. Ivan Priatelj / Dostojevskij

da dobi za pijačo, čin, ki ga muči potem tja do njegove žalostne smrtne ure, ob kateri ponuja človeku, kateremu je bil nekaj izmeknil, svojo ponočno sukno, češ, da ga v nji ni treba pokopavati. Torej zopet povest o slabotnem, a v bistvu tako mehkim in dobrem arzu! ... Leta 1848., kratko pred svojo smrtjo, se je kritik Biednaskij neopraviljivo sprl z Dostojevskim. Bil je to spor strogo po razumu in korektno živečega človeka, spor racionalista z mladim, življenjsko razmahnjanim in vse prej nego redno živim Dostojevskim, izpovedujočim s srcem, ne z umom svojega Kristusa, milostno odpuščajočega grešnici, spor z mladeničem preko ožnic uhajajočih čutov, z onim Dostojevskim, ki je ob tem času zagrešil tudi tako pikantarijo, kakršno predstavlja njegova pauldekockijada «Tuja žena in mož pod posteljo». — V «Belih nočeh» je Dostojevskij po dotedanjih svojih negativnih malih, smečnih in ubogih junakih poskušal podati pozitivnega junaka v mladem študentu, ki pri devojki, dozoreli za ljubezen, igra vlogo platoničnega zaljubljenca kot namestnik, dokler ne pride on, ki jo bo mogel trajno ocerčiti. Dražest in blagodat iluzije z neokaljenimi užitki ljubezni, ki so večji v fantaziji nego v resnosti, sta v tej hoffmannijadi podani z izredno delikateco. — «Netočka Nezvanova» je bil široko znan roman o genijalcem, a propadlem goslarju Jefimovu, pripovedovan po njegovi pohodjenki in umetnici Netčki. V oha značaja, tako v značaj Jefimova, divjega genija, neplodovitega, neobuzdanega, neredno živečega umetnika, zato posvečenega smrti, kakor tudi v značaj Netčke, ki ublažuje očmovo razbradanoost, je položil avtor mnogo svojih avtobiografskih črt, v značaj Netčke še posebej doživljaje svoje mladosti. V Jefimovu je pisatelj v obilni meri objektiviral in naravnost odigral svoje smečnejšo samoljubje in svoje slavo-hlepnost, katere se izpoveduje v tem času tudi v pisnu svojemu 140 bratu. Drugi del romana je povest dekliške s čustvom in fantazijo obdarjene dečke Netčke, katere se ne more uživati v visoki družbi knežje družine, ki jo vanjo sprejme. — Tudi «Malijunak», napisan že v iedi, povečuje v glavnem junaku-mladeniču čisto, romantično-čustveno in vjeteško ljubezen ter predstavlja z vsemi temi prvimi deli Dostojevskega, enotno, zaključeno vrsto umetnin, sicer že v marsikakem očrnu, še začetniških in zlasti v dialogih nenaravno dolgovernih, v ostalem pa takrnih, v kakršnih, se je že določno izrazil Dostojevskij talent v podrobno psihološkem opisanju človeške individualnosti, sposobne vsake žrtve na podlagi čustvenih, ne razumskih razlogov in nagibov, človeške osebnosti, obdarjene s požrtvovalno, plemenito fantazijo, katere v nji ne

more zatreti noben še tako beden in nizek milijé, v kakršnem živi osobje skoraj vseh teh povesti. V teh začetnih svojih delih se Dostojevskij ne bavi tolikanj s splošnimi tipi, množičnimi prerezi normalnih in realno-običajnih ljudi, kolikor bolj z izrednimi individualitetami, čijih duševni organizem neprestano prepljuskava robove navadnega racionalnega človeka. Že v teh mladostnih delih si je poznejši véliki romanopisec ustvaril tip iracionalističnega posebneža, ki ga vsakdanja govorica imenuje «tepčka», tip, ki pa ima v svojem «idiotstvu», obžarjenem od dobrote in srčne kulture, neizmerno več zmisla za požrtvovalnost, nego vsi tipi treznega meščanstva, vzgojenega v takrat modernem pozitivizmu in realizmu. To liberalno in trezno misleče meščanstvo žigosa Dostojevskij že v teh prvih svojih spisih na podoben način kakor George Sandova kot frazersko, egoistično in pravzaprav bolj smešno, nego so njegovi samo na videz komični, sicer pa naivno-dobri posebneži in «tepčki», katere avtor posebno rad slika ob enem ž njemu istotako priljubljenimi junaškimi otroki — kot reprezentante romantične požrtvovalnosti in človečanskega sočutja. Tu ima svoj začetek ona divna mavrica tega velikega ruskega genija, katera se v poznejših njegovih vélikih romanih vzpenja ter boči preko vse dolge dobe svetovnega realizma, družec visoki romantizem izza začetka stoletja z bujnim zatonom v dobi neoromantizma pod konec prejšnjega veka.

Na opisan način se je bila izoblikovala Dostojevskega duševna fiziognomija tja do onega usodnega trenutka njegovega življenja, ko se je mladi pisatelj skoraj slučajno zapletel v afero, ki ga je spravila v ječo, nato na morišče in naposled v sibirsko prisilno delo — sami globoko pretresljivi doživljaji, iz katerih je končno izšel Dostojevskij njegovih poznejših vélikih del...

(Dalje prihodnjič.)

Anton Novačan / Papiga

(Konec)

To poslednje je izgovoril Tonček Švigajev počasi zlog za zlogom, ob zadnjem pa se je zamaknjen zagledal pred sebe. Lice mu je kamenelo, oči izkrcčile, roke se iztegnile, vse njegovo telo je rastlo, kakor da hoče poleteti. A ko mu je zacvetel krog ust usmev najvišje blaženosti, se je Tonček Švigajev sesul sam v sebi, točno, zlcmilo se je v njem in padel je trdo na zofo. Namesto smeha so mu prišle pene na usta. Zdaj je Mark Antonij izginil daleč in popolnoma od njega. V kupeju je zavladalo tiho

V kamenitih telesih treh mater nocoj ni mogel nihče zaspati. V oni, samotni in oslepli, je ležal Matija ter gledal obličje smrti, ki mu je danes prizanesla. Marijine žareče oči so poizkušale izbrisati nad seboj Andrejev obraz. Srce je hotelo moliti, a ni moglo. Rok je strmel v svetnikovo podobo, a v duši se je že oglašal strašni dvom. Tam onkraj ceste se je smehljajal Andrej, zamaknjen v krasno Marijino postavo. Čudne misli so romale nocoj iz telesa ene matere v telo druge.

(Dalje prih.)

Dr. Ivan Prijatelj / Dostojevskij

(Nadaljevanje)

2. Kaznjenec. — Najznamenitejše kritično leto XIX. stoletja, leto 1848., ki je pretreslo Evropo s francosko februarско revolucijo in s srednjeevropskimi marčnimi revoltami, ni prineslo Rusiji sicer nikakih vstaj, pač pa je porodilo v nji mnogoštevilne za tedanjo rusko inteligenco značilne tajne cirkle, imenovane «kružki», v katerih je mladina živahno pretresala evropske dogodke in ideje. Skoraj slučajno je zašel v dva takšna krožka tudi oni Dostojevskij, ki se je bil že v osebnem občeivanju s kritikom Bjelinskim v neposredno predidajočih letih seznanil z glavno ideologijo, ki je najbolj razgrevala glave članom teh krožkov, namreč s francoskim začetnim socializmom.

Dostojevskij sam piše v enem prvih poglavij svojega «Dnevnika pisatelja» za leto 1873., da «se je bil takrat s strastjo oprijel» naukov Bjelinskega. O tem, kakšni so bili ti nauki, pripoveduje pisatelj naslednje: «Seznanil sem se z Bjelinskim, ko je bil že strasten socialist, in takoj je začel z menoj pri ateizmu... Internacionalna je bila dve leti poprej pričela eno svojih proklamacij naravnost z znamenito izjavo: ‚mi smo predvsem ateistično društvo‘, to se pravi, pričela je bila z najbistvenejšo točko. In z isto je začel tudi Bjelinski. Ceneč razum, znanost in realizem nad vse, pa je on istočasno globlje nego vsi drugi umeval, da sam razum, znanost in realizem zgradé zgolj mravljišče, ne ustvarijo pa socialne ‚harmonije‘, v kateri bi se mogel človek uživati. On je vedel, da tvorijo osnovo vsega — npravstvena načela. V nova npravstvena načela socializma... je on veroval do brezumja in brez vsake refleksije... A kot socialist je moral Bjelinski najprej detronizirati krščanstvo, zavedajoč se, da mora revolucija na vsak način začeti z ateizmom. Smatral je za potrebno, da mora odstaviti ono religijo, ki je dala npravstvene osnove oni družbi, katero je on

Dr. Ivan Priatelj / Dostojevskij

negiral. Družino, lastnino, npravstveno odgovornost osebnosti je Bjelinckij radikalno zanikal... A tu je trčil na bleščečo osebnost samega Krista, s katero se je bilo najtežavneje boriti. Kot socialist je moral proglašati Kristov nauk za lažnjivo in neizobraženo človekoljubje, obsojeno po sodobni znanosti in po ekonomskih principih. A navzlic vsemu temu je preostajal nad vse svetli lik Bogočloveka, njega pravečnega nedesežnost, njega čudovita in čudotvorna lepota... 'Pa veste li vi,' je vzkričal nekega večera... 'veste li vi, da ne gre naštevati človeku grehe in ga obremenjati z dolgovi in podstavljenimi lici, dokler je družba tako podlo urejena, da je človeku nemogoče, ne delati zločinov, dokler je človek ekonomsko prisiljen k zločinu, in da je absurdno in kruto, zahtevati od človeka to, česar on že po zakonih prirode ne more izpolniti, ako bi tudi hotel'...» Na nekem drugem mestu svojega «Dnevnika pisatelja» Dostojevskij sicer poroča, da je bil veliki kritik tudi njega samega zavzel za svoje ideje, pristavljajoč: «A takrat smo stvar razumeli še v najbolj ročnati in rajsko-npravstveni luči. Dejanjska resnica je, da se je porajaloči se socializem takrat, celo na usta nekaterih kolovodij, primerjal s krščanstvom in se smatral zgolj za popravek in poboljšanje krščanstva soglasno z novo dobo in kulturo... Jaz sem bil že leta 1846. po Bjelinckem posvečen v vse resnice tega prihajajočega, obnovljenega sveta' in v vse svetosti bodoče komunistične družbe.» Vendar pa imamo dokaze za to, da se je bodoči veliki bogoskokatelj že najmanj leto dni pred Bjelinckega smrtjo duševno razšel z velikim kritikom. «Zadnje leto pred njegovo smrtjo (Bjelinckij je umrl dne 26. maja 1848.) jaz že nisem več hodil k njemu. On me ni bil vzljubil.» pripoveduje sam Dostojevskij. Razložila pa je bila oba velika moča po vsej verjetnosti npravstveno vzvišena podoba Krista in pa ona George Sandova, glode katere se je Bjelinckij vedno bolj razočarjal, ker je v njegovih očeh odvarjala vrsto onih Francozov, katerih pot je šla zmerom bližje h Kristu, okoliščina, ki je med drugimi tako priljubljala to francosko pisateljico Dostojevskemu.

Po Bjelinckem na-ta način uveden v nauke istodobnega začetnega socializma je prišel Dostojevskij v tej burni dobi v stik z nekaterimi kročki tedanje petrograjske mladine. Prvi tak krožek se je zbiral okrog nekoga Durova, drugi okrog uradnika v vnanjem ministrstvu, znanega Petraševskega, kateri si je samovoljno lastil nadzorstvo nad vsimi takimi kročki, želeč, da bi se jih osnovalo čim več po vsej Rusiji na tak način, da bi ne vedeli drug za drugega in da bi zanje vedel samo on. V enem in drugem krožku

je ta ruska vročekrvna mladina debatirala seveda predvsem o takrat najbolj aktualnem ruskem vprašanju: o osvoboditvi ruskega tlačanskega kmeta, vrhutega se je ostro izrekala zoper skrajno strogo rusko cenzuro in posebno mnogo razpravljala o idejah takratnega francoskega utopističnega socializma, kakor jih je bil razvil v svojem evangeliju zlasti Fourier. V kompleksu prvih dveh vprašanj se je Dostojevskij po vsej verjetnosti strinjal z ostalimi debatanti, varujoč najbrž že takrat svoje slavjanofilsko pobarvano mnenje, »da ruski narod ne pojde po stopinjah evropskih revolucionarjev«. Jemljoč l. 1873. »nečajevece« pred očitkom »blaznega fanatizma« v zaščito, je pisal najbrž tudi z ozirom na »petraševce«: »Ali more ruski mladenič ostati indiferenten nasproti vplivu voditeljev evropske napredne misli... in posebno nasproti r u s k i s t r a n i njih naukov? Ta smešna beseda o 'ruski strani njih naukov' naj se mi blagovoljno oprosti, edino zagadatelj, ker ta ruska stran njih naukov dejansko eksistira. Obstoji pa v onih zaključkih teh naukov v obliki najbolj neporušljivih aksiomov, kakršni se delajo samo v Rusiji.« O teh zaključkih, ki jih je delal po vsej verjetnosti mladi Dostojevskij z nekaterimi svojimi tovariši »petraševci« že takrat, se je pisatelj l. 1876. določneje izrazil, češ, da so vodili naposled k »negaciji Evrope in njene kulture, tuje v mnogem in premnogem oziru ruski duši«. Pravijo, da je mladi Dostojevskij že v teh krožkih poudarjal, da ruski narod ne pojde po poti evropskega revolucionarnega socializma, čigar ideale bo mirnim potom udeležil na podlagi svoje občine in svojih zadrug. Revolucionar torej Dostojevskij tudi kot »petraševce« ni bil. Samo enkrat, ko se je debata o osvoboditvi kmetov zaostila ob vprašanju: »pa če bi ne bilo mogoče kmeta osvoboditi drugače kakor z vstajo?« pripoveduje Paljm, da je Dostojevskij v svojem temperamentu vzkliknil: »Pa magari tudi z vstajo!« Sploh je Dostojevskij v teh socialističnih debatah zavzemal svoje posebno stališče, nazivajoč kolektivistične »fourieriste« sanjače, kar nam je umevno pri takem cenitelju človeške individualnosti, kakršen se nam je odkril v dotedanjih svojih delih. Ob neki taki debati se je baje izrazil, da bi rajši živel v sibirski »kátorgi« (prisilnem delu) nego v komunističnih Fourierjevih »falansterijah«. — V splošno oznako Dostojevskega kot debatanta v teh krožkih se mora reči, da je on po vsej verjetnosti takrat enako mrzil absolutizem Nikolaja I., zlasti zaradi kmetiškega tlačanstva in bedaste cenzure, kakor tudi vsako individualnost nivelirajočo diktaturo komunizma. Usodno zanj pa je bilo, da je v enem teh krožkov dobil v roke prepis znamenitega pisma, ki ga je bil pisal Bjelinskij dne 15. ju-

lija 1847. iz Salzbrunn Gogolju povodom poslednjega izdaje «Korrespondence s prijatelji» in da je to pismo naglas čital v Durovljevem krožku ter ga vrhutega potojal tovarišem v svrhu prepisovanja. Kar je Dostojevskemu v tem pismu Bjelinskega moralo najbolj ugajati, je bila obsodba Gogoljevega soglasja z ruskim tlačanstvom. Dostojevskij sam je poleg tega menil, da mu je nikolajevska policija štela v zlo tudi njegove besede, ki jih je izrekel v enem teh krožkov, izražajoč v njih misel, «da Rusija služi politiki Metternicha».

Dne 23. aprila 1849. je policija ob 4. uri ponoči nenačakovno vdrla k Dostojevskemu v stanovanje in ga odvedla v zapor v Petrovopavlovsko trdnjavo, kamor je bilo privedenih isto noč še 22 njegovih tovarišev, članov imenovanih krožkov. Dostojevskij je bil obtožen, da je svobodoumno govoril in tovarišem naglas čital Bjelinskega pismo. Obtoženec je na zahtevo sodišča sestavil v preiskovalnem zaporu obširno «izjavo», ki je v visoki meri značilna za njegov značaj zatregadelj, ker se v nji avtor samega sebe postavlja v nevarnost, dokazujoč glede očitka «svobodoumnja», da ima kot polnopravni državljani ne samo pravico, marveč tudi dolžnost svobodno misliti: Ako se smatra že sama želja po uvedbi boljših razmer v državi za svobodoumnje in liberalizem, potem pristojna naziv svobodoumnika vsakemu državljani, ki želi svoji domovini dobro. Istočasno poizkuša Dostojevskij v tej svoji «izjavi» opravičiti svoje soobtožence s tem, da jih slika kot «sanjače in zanesenjake». Vprašan, kaj misli o opasnosti Petraševskega za človeško družbo, odgovarja: «Petraševskij je fourierist... A fourierizem in ž njim vsak zapadni sistem je tako zelo neploden za našo grudo (*počvo*), tako neprimeren našim razmeram, nekladen z značajem našega naroda, tako jako plod zapada... da je danes za nas, ko nimamo proletariata, neakonično smešen.»¹ Na obdolžitve, da je razširjal francoske republi-

¹ Iz teh besed se razvidi, da se je Dostojevskij najbrž že takrat zelo nagibal k nazorom onih ruskih «slavjanofilov», ki so trdili, da ima ruski narod v svojem zupanju v carja, posiljavajočega v kritičnih momentih svoj narod k posvetovanju, boljši parlamentarizem nego zapadni narodi in v svoji «občini» boljši tip kolektivismu nego oni evropski narodi, katerim so šele francoski utopistični socialisti začeli iskati nova formule kolektivistične lastnine. V nasprotju z Dostojevskim pa je stal popolnoma pod vplivom «fourieristov» oni Petraševskij, v čigar «Žepnem slovarju tujih besed» se je razlagala «konstitucija» na naslednji način: «Ta konstitucija vladanja v zapadnih državah je bil posledica silnega razvoja stanov... Zaščitniki konstitucije dokazujejo, da je ta princip osnovan na pravu vsakega člana družbe, udeleževati se uprave one celote, katere del je on; v praksi pa je to načelo neudejstljivo v večjih državah. Povsod sili potreba k omejevanju števila

kanske ideje, odgovarja Dostojevskij: «Ni mogoče! Za mene ni bilo nikoli nič neprimernejšega nego ideja republikanske vlade v Rusiji... Naša zemlja ni nastala na isti način kakor ona na zapadu.» Odkrito pa priznava obtoženec svoj srd na cenzuro, češ: «Brez literature ne more obstajati nobena kulturna družba, in jaz sem videl, da literatura ugaša, in ponavljam desetič, da me nasprotje med literaturo in cenzuro ogorčuje.»

Ta zagovor ni Dostojevskemu nič koristil, marveč samo škodoval. Preiskava se je vlekla osem mesecev in se naposled končala s smrtno obsodbo, ob kateri si je dovolila caristična policija z obsojenci brezsrčno okrutno sceno. Ta scena se je uprizorila na javnem trgu v Petrogradu, v najhujšem zimskem mrazu ob asistenci avditorjev, zapovedujočega oficirja in vojakov, pripravljenih z nabitimi puškami, da na povelje sprožijo na obsojence. Tudi duhovnik je bil tu, ki je pozivljaj uboge žrtve k poljubu križa in k predsmrtni izpovedi. Dostojevskij je to neusmiljeno proceduro v kratkih besedah sam opisal v pismu na brata Mihajila z dne 22. decembra 1849. V tem pismu, ki se je v celoti objavilo šele po svetovni vojni, piše mož, kateri se je bil pravkar vrnil v ječo z morišča, kjer je imel biti ustreljen: «Danes, dne 22. decembra, so nas odpeljali na Semjonovski trg. Tam so nam prečitali smrtno obsodbo, nam ukazali poklekniti pred križ, prelomili sablje nad našimi glavami in nas oblekli v obleko na smrt obsojenih [v bele srajce]. Nato so tri izmed nas [Petraševskega, Mombellija in Grigorjeva] privezali ob kole v svrhu izvršitve usmrčenja. Jaz sem stal v redu kot šesti; pozivljali so po tri in tri k stebrom, torej sem imel priti v drugi partiji na vrsto. Samo še eno minuto mi je bilo živeti. Mislil sem nate, brat, in na vse tvoje. V zadnji minuti si mi bil ti, edini ti v mislih; takrat šele sem spoznal, kako zelo te ljubim, dobri moj brat. Objel sem Pleščejeva in Durova, ki sta stala poleg mene, in se poslovil od njiju. Naposled se je razdal signal. Ob stebre privezane tri so privedli nazaj in nam prečitali objavo, da nam Nj. Carsko Veličanstvo daruje življenje. Na to je sledila resnična naša obsodba.» — Ta resnična obsodba, izrečena že pred to barbarsko inscenirano komedijo, zamišljeno baje po samem carju, se je glede Dostojevskega glasila, da je obsojen na štiri leta

oseb, imajočih pravico izbirati zastopnike province in stanov. Ker pa se povsod izbirajo zastopniki po tem, koliko imajo imetka, ni ta dosihmal hvalisani način vladanja nič drugega, nego aristokracija bogastva... Zaščitniki konstitucije pozabljajo, da človeški značaj ne obstoji v lastnini, marveč v osebnosti in da s priznavanjem politične oblasti bogatašev nad reveži ščitijo najsilnejši despotizem.»

v sibirsko prisilno delo («kátorgo») in potem še na štiri leta službe⁴ *leži* v vojski kot prostak «zaradi udeležbe v zločinskih namerah, zaradi razširjanja pisma literata Bjelinskega, polnega nesramnih izrazov zoper pravoslavno cerkev in vrhovno oblast, in za poizkus, v družbi z ostalimi razširjati protivladna pisanja s pomočjo domače lito-
grafije». — Enega izmed treh, ki so bili že privezani k stebrom, nekega Grigorjeva, so pripeljali nazaj v ječo — definitivno blaz-
nega. Vse kaznjence je po povratku v ječo preiskal zdravnik, če se niso prehladili, ker so stali pol ure v srajcah na mrazu 21°. *trajal m*

Tega strahovitega trenutka svojega življenja se je Dostojevskij samo parkrat doteknil v poznejših svojih spisih, najpretnesljiveje pač v «Idiotu»,¹ kjer knez Myškin popisuje neko justifikacijo na Francoskem. V svojem «Dnevniku pisatelja» za l. 1873. se je Dostojevskij spomnil te scene z naslednjimi besedami: «Mi petra-
ševci smo stali na morišču in poslušali smrtno obsodbo brez naj-
manjšega kesanja... če ne vsi, vsaj večina nas bi bila smatrala za brezčastno, odpovedati se svojih prepričanj... V zadnjih tre-
notkih so se nekateri nas (pozitivno vem) instinktivno pogrezali vase in se kesali drugih težkih svojih dejanj (onih, ki vsakemu člo-
veku vse življenje leže skrivaj na vesti); stvar pa, za katero so nas sodili, one misli, oni pojmi, od katerih je bil prožet naš duh, so se nam predstavljali kot takšni, ki ne zahtevajo nobenega kesanja, marveč celo kot takšni, ki nas očiščujejo, obdajajo z mučeništvom, za katero nam bo mnogo odpuščene-
ga.»

O tem, kaj se je godilo v duši Dostojevskega, ko so ga obenem s tovariši privedli zopet nazaj v trdnjavsko ječo, da ga v bližnjem času odpošljejo v Sibirijo, nam priča nekaj stavkov že omenjenega njegovega pisma na brata z dne 22. decembra 1849, ki se glase: «Nisem pobit, nisem izgubil poguma. Življenje je povsod, živ-
ljenje je v nas samih, ne okrog nas. Okrog in okrog mene bodo
človeška bitja, in biti ter stalno ostati med njimi človek in se
ne dati potlačiti in posekati od nikakršne nesreče, vidiš, to je
tisto, v čemer obstoji življenje in njega naloga... Res je sicer: ona glava, ki je ustvarjala, ki je živela višje življenje umetnosti in ki se je bila privadila na vzvišene zahteve duhá, ta glava je odrezana z mojih pleč; ostal je samo spomin nanjo in ostale so misli, ki so sicer v zametku, a ne še utelešene. To me muči. Pa še imam svoje srce, imam meso in kri, ki zna ljubiti in trpeti, želeti in se spominjati... On voit le soleil... Življenje — to

¹ Dotično mesto je poslovenil dr. V. Borštnik v «Ljubljanskem Zvonu», 1917, str. 429 do 432.

je dar, življenje — to je sreča, vsaka minuta je lahko neizmer-
nost sreče. Si jeunesse savait!... Življenje v celici je v meni
uničilo vsako čutno poželenje, ki ni bilo docela čisto. Od proš-
lega ni v meni več mnogo, kar jemljem s seboj... Ah, da bi le
moje zdravje zdržalo!»

Ko se je Dostojevskij vrnil v petropavlovskie kazemate, še ni
vedel, ali bo nastopil pot v Sibirijo peš ali z vozom. Policija se je
odločila za vožnjo. Svoj odhod v prognanstvo je Dostojevskij sam
opisal v nekem pismu, ki ga je pisal bratu Mihajilu pet let pozneje
iz Semipalatinska: «Ravno ob 12. uri na predbožični večer so mi
pryč nadelo okove. Bili so težki 10 funtov in s težavo se je hodilo
v njih. Nato so nas posadili v odprte sani, vsakega posebe z žan-
darjem, in na štirih saneh, v sprednjih feldjeger, smo odrinili iz
Petrograda. Bilo mi je težko pri srcu in nekako otožno... Srce mi
je spreletavala skrb. A sveži zrak me je poživil... in pozorno sem
ogledoval Petrograd, vozeč se mimo božično razsvetljenih hiš in
poslavljač se od vsake hiše posebe.»

Prva štiri leta svoje kazni je bival Dostojevskij v ograjeni kaz-
nilnici v Omsku, neprestano opazovan po stražnikih in obdan od
kaznjencev, ki so ga grdo gledali kot gospoda. Marsikatero bridko
je pretrpel pod načelstvom častnika-pijanca, ki je pošiljal jetnike za
vsako malenkost pod šibe, nekoč bojda tudi samega Dostojevskega.
Koliko je trpel njegov telesni organizem zaradi večkrat nezdrave
hrane in bivanja v še bolj nezdravem ter zato hlem skupnem stano-
vanjskem prostoru! Zategadelj je naš pisatelj tako rad hodil delat
na prosto, kjer je opravljal najtežja težaška dela, n. pr. nosil opeko,
pri čemer so se mu zarezovali jermeni nosilnice v rame do krvi.
Mlel je sadro in nosil bremena v pristaniščih reke Irtiša. Nekaj let
ni imel za čitanje nobene druge knjige kakor edino biblijo, ki so mu
jo bile podarile žene nekdanjih dekabristov, bivajoče že petindvaj-
set let v Toboljsku, kamor so bile sledile v prostovoljno prognan-
stvo svojim obsojenim možem. «Štiri leta je ta knjiga ležala v ká-
torgi pod mojo blazino,» pripoveduje on sam in pristavlja: «Čital
sem jo sam zase in tudi naglas svojim tovarišem. Po nji sem naučil
čitanja nekega kaznjenca.» Pozneje mu je neki častnik podaril
nekaj Dickensovih romanov v ruskem prevodu.

Po štirih letih je končno napočil dan, ko je bodoči veliki umet-
nik smel iti v kovačnico, kjer so mu razkovali okove, nakar je bil
uvrščen kot navadni prostak v garnizijo mesta Semipalatinska.
Dne 1. oktobra 1855. je avanziral za praporščaka, v sledečem letu
za častnika. L. 1858. mu je car daroval prejšnje pravice dednega
malega dvorjanstva, nakar je — kakor je pisal sam v novembru

1859. v svoji prošnji na carja — «izstopil iz vojaške službe zaradi
 272 božjasti, ki se je pri njem pokazala že v prvem letu prisilnega dela». *Božja*
 Naselil se je v Tveri, potem, ko se je bil 6. marca 1857 oženil z *prini*
 vdovo nekega Isajeva, Marjo Dmitrijevno, ietično, histerično,
tiransko in pozneje varavo žensko, imajočo iz prejšnjega zakona
 dvanajstletnega sina Pavla, za katerega je Dostojevskij skrbel kot
 pravi oče. Ta zakon imenuje njegova hči Ljubov očetovo «afrika- *Dobri*
sko ljubezen». V jeseni l. 1859. se je smel naš pisatelj vrniti v
 Petrograd.

Zaradi prestane kazni se Dostojevskij ni nikdar pritoževal —
 nič mu ni bilo bolj neprijetno, kakor če je kdo gledal nanj kot na
 mučenika — nasprotno: vedno je trdil, da ga je Sibirija duševno *Prav*
očistila. Ko mu je neki njegov prijatelj ob priliki dejal, da je bila
 njegova kazen krivična, ga je Dostojevskij, kakor pripoveduje
 pesnik Majkov, kratko in odločno zavrnil: «Ne, ne, pravična je bila.
 Sicer bi nas bil obsodil ruski narod. To spoznanje mi je prišlo šele
 tam, v kátorgi. In kaj veste, morebiti je bilo tam gori, t. j. tam samemu
 Najvišjemu potrebno, poslati me v prisilno delo, da bi v Sibiriji
 spoznal neko resnico, to se pravi, da bi spoznal najglavnejše, brez
 česar se ne dá živeti, sicer bi se ljudje v svojem materialnem
 razvoju drug drugega snedli. Bilo je potrebno, da sem tam spoznal
 najglavnejšo resnico, katera se dosedaj skriva samo v ljudstvu,
 čeprav je to ljudstvo gnusno, tatinsko, ubijalsko in pijansko. Bila
 je ta kazen potrebna v ta namen, da tam doumem to najglavnejše
 in nato povem tudi drugim, da ti drugi (čeprav ne vsi, čeprav jako
 maloštevilni) postanejo boljši vsaj za trohico, vsaj za spoznanje
 in uvidijo, da drvé v brezdno. In že to je veliko. Tudi zaradi tega
 se je izplačalo iti na kátorgo.» In pisatelju Vsevolodu Solovjovu je
 Dostojevskij nekoč dejal naslednje: «Mene je kátorga rešila ...
postal sem docela nov človek ... O, to je bila zame velika sreča.
Sibirija in kátorga! ... Tam sem se zavedel samega sebe, tam sem
doumel Krista, doumel sem ruskega človeka, doumel sem, da sem
tudi jaz Rus, eden iz ruskega naroda.»

Vse svoje življenje je ostal Dostojevskij zagovornik samo-
 državja in častivec onega carja Nikolaja I., kateri ga je bil poslal v *Moz.*
 Sibirijo in katerega je n. pr. kak Herceen smatral svoj živi dan za *gathi*
 glavnega svojega sovraga. Ivan Sergejevič Aksakov pripoveduje,
 kako je Dostojevskij prišel nekoč v Moskvi v njihovo slavjano-
 filsko družbo in «se z entuziazmom razgovoril o pokojnem vla-
 darju Nikolaju Pavloviču, poudarjajoč, kako se na ozadju prošlosti
 veličastno riše historična slika tega monarha, verujočega v svoje
 dostojanstvo in svoje pravo, in kako je njemu osebno ta slika

simpatična». Pri tem pogovoru slučajno navzoči angleški turist po Rusiji, Walles Mackenzy, ki je dobro razumel ruski jezik, se je po odhodu Dostojevskega začudil ter dejal: «Pravite, da je to Dostojevskij, avtor „Mrtvega doma“?» Ko se mu je pritrdilo, se je Anglež še bolj začudil: «Kako more vendar on hvaliti človeka, ki ga je poslal na kátorgo?» Moskovski slavjanofili so mu odgovorili: «Vam inozemcem je to težko umeti, a nam je to umevno kot docela naša nacionalna črta.» V istem zmislu poroča tudi Dostojevskega dolgoletni osebni prijatelj, kritik Strahov, kako so našega pisatelja pogosto zastonj prosili, da bi katerikrat v dobrodelne namene javno čital kakšno partijo iz svojih «Zapiskov iz mrtvega doma». Vselej je imel za odgovor besede: «Ne maram; sicer bi utegnil kdo misliti, kakor da se pred občinstvom pritožujem, neprestano pritožujem — to ni lepo!»

Prisilno delo v Sibiriji, zlasti pa tamošnje njegovo življenje med nesrečnimi bitji iz preprostega ljudstva, čeprav kaznjenci in hudo-
delci, je preosnovalo Dostojevskega duševnost do temeljev in
zapustilo v nji neizbrisne sledove. Vsi vtiski in nazori, ki jih je imel iz petrograjskih krožkov, so mu izpuhteli iz glave kakor pusti fantomi. Ako je bil poprej z Bjelinskim mnenja, da dela iz ljudi zločince — «miljé» in da je to «okolje» krivo, ne pa zločinec, je sedaj prišel v dotiki s preprostimi ruskimi ljudmi, katerim je čital Kristov evangelij, do popolnoma drugačnega mišljenja. O tem pripoveduje sam v svojem «Dnevniku pisatelja» za l. 1873. naslednje: «Okrog mene so živeli vprav oni ljudje, kateri po veri Bjelinskega n i s o m o g l i drugače, kakor delati zločine, torej bi iz tega sledilo, da so imeli prav in da so bili samo nesrečnejši nego ostali. Jaz sem vedel, da nas tudi vse rusko ljudstvo imenuje „nesrečnike“ in sem slišal ta naziv mnogokrat in iz mnogih ust. A tu je bilo nekaj drugega in docela ne ono, o čemer je govoril Bjelinskij...» Ljudstvo pravi: «Vi ste grešili in trpite, a tudi mi smo grešniki... S pokoro za vaše zločine ste vi vzeli nase križ za splošne grehe.» Tu se je porodila centralna ideja etičnega individualizma Dostojevskega, nazor o «očiščujočem trpljenju» in «vzajemni pokori», nazi-
ranje, kateremu je videl Dostojevskij korenine v svojem ljudstvu
in vrh v Kristovi samožrtvi za človeštvo. Po mnenju Dostojevskega ljudstvo ne opravičuje zločincev s tem, da obdolžuje «miljé», družbo, ampak priznava grešnost obeh delov in ima usmiljenje z «nesrečniki», ki so nastopili pot lastnega in kolektivnega trpljenja, katere pa njih same «tako zelo očišča in krepi».

Katorga je docela izpremenila našega pisatelja pogled na človeka s tem, da je ta njegov pogled razširila in poglobila. Večletno

sožitje z nesrečnimi kaznjenci ga je po njegovih lastnih besedah napravilo sposobnega, «pred svetom pričati, da se celo v najbolj neizobraženem, v najbolj ponižanem miljeju, med temi trpini odkrivajo črte najfinejših duševnih konstitucij... Misliš, da je to zver, ne pa človek... Mahoma slučajno nastopi minuta, v kateri njegova duša kakor nehote zasije na dan, in človek zagleda v nji takšno bogastvo: čuvstvo, srce, tako silno umevanje lastnega in tujega trpljenja, da se vam zdi, kakor bi se vam odprle oči, in prvi hip niti ne verujete temu, kar ste sami videli in slišali». — Dostojevskij se je v Sibiriji docela prerodil. Na to, kar je povzročilo ta njegov prerod, za katerega je bil, kakor smo videli, v marsičem že poprej predisponiran, je namignil pozneje sam, ko je l. 1873. o njem pisal. V osnovi tega preroda, pravi, da je ležal «neposredni dotik z ljudstvom, bratsko edinjenje z njim v skupni nesreči, zavest, da je sam postal takšen, kakršno je ljudstvo, kateremu je bil priravnán in celo podravnan na njega najnižji stopnji». «To se ni izvršilo tako naglo, marveč polagoma in po jako dolgem času. Od vseh mojih političnih tovarišev sem se jaz najlažje vrnil k ruski ideji, ker sem izhajal iz domoljubne in globoko pobožne družine.»

(Dalje prihodnjič.)

Angelo Cerkvénik / V vrtincu

Tragedija štirih. V sedmih scenah.

II. scena.

Poleti. Vrt (gozdič) na moževem veleposestvu. Okrog sedmih zvečer. Mož sedi na klopi in čita časopis. Klobuk in palica sta položena na klopi. Po stezi prihaja nekdanji snubač.

NEKDANJI SNUBAČ: Klanjam se, gospod!

MOŽ (*ga ni bil do tedaj opazil*): Dober večer!

NEKDANJI SNUBAČ: Čitate?

MOŽ: Saj vidite!

NEKDANJI SNUBAČ (*neprijetno dirnjen*): Vidim... da, da... prav za prav sem hotel vprašati, če je kaj posebnega.

MOŽ (*nejevoljno*): Posebnega? Nič, gospod! Kaj more biti na svetu sploh posebnega!

NEKDANJI SNUBAČ: Ali smèm prisesti?

MOŽ: Prosim!

NEKDANJI SNUBAČ (*pogleda v časopis*): Aha, ta proces vas zanima! Saj je tudi zanimiv. Popoldne sem bil pri razpravi. Kakor vse kaže, ga bodo oprostili!

Dr. Ivan Priatelj / Dostojevskij

(Nadaljevanje)

4. viš
7. 2. delo
3. Dostojevskij v prvem desetletju po odsluženem prisilnem delu. — Takšen Dostojevskij, kakor ga je bila preobrazila in preokovala kátorga, nam stopi pred oči takoj potem, ko ga dne 2. marca 1854. uvrstijo kot navadnega prostaka v sedmi linijski bataljon v Semipalatinsku, odkoder začne zopet dopisovati svojim bratom ter sestram in tudi nekaterim prejšnjim literarnim prijateljem. O čuvstvih, ki so ga navdajala, ko je v zadnjih mesecih poslajšane kátorge dobil v roke prvo knjigo, pripoveduje sam v zadnjem poglavju «Zapiskov iz mrtvega doma» naslednje: «Že nekaj let je bilo, da nisem čital ničesar; težko je podati račun o čudnem in obenem vznemirjajočem vtisku, ki ga je vzbudila v meni prva knjiga, katero sem prečital v ostrogu. Spominjam se, da sem jo začel čitati zvečer, ko so zaprli kasarno, in sem jo čital vso noč do zore. Bila je to številka nekega mesečnika. Kakor da je priletela k meni poslanica z onega sveta... izkušal sem sklepati po tem, kar sem čital, ali sem mnogo zaostal za onim življenjem. Ali so oni tam mnogo preživeli v moji odsotnosti? Kaj jih zdaj vznemirja? S kakšnimi vprašanji se pečajo?»

Kako je Dostojevskij živel v prvih mesecih svoje vojaške službe, o tem je marsikaj sporočal dvema svojima bratoma. Dne 30. julija 1854. piše bratu Mihajilu, da se ne bavi z drugimi nego službenimi opravki, pristavljajoč: «Vnanjih doživljajev, življenjskih prevratov, posebnih slučajev nobenih. A duše, srca, uma — kar je tu zrastle, dozorelo, uvelo, kar se je tu zavrlo obenem s plevelom — tega ne izraziš in ne poveš na koščku papirja. Živim tu samotno; pred ljudmi se navadno skrivam. Vrh tega sem bil pet let pod stražo in zategadelj mi je v največjo naslodo, ako se morem čutiti včasih samega. Vobče je kátorga marsikaj odstranila iz mene in mi mnogokaj dala. O svoji bolezni sem ti že pisal. Čudni napadi, podobni božjasti, a vendar niso božjast...» Tukaj torej Dostojevskij še ne pozna ali pa neče priznati pravega značaja svoje bolezni, katera je v resnici bila akutna božjast. Dne 6. novembra 1854. piše bratu Andreju med drugim naslednje: «Kmalu bo že deset mesecev, odkar sem izstopil iz kátorge in začel svoje novo življenje. A prejšnja štiri leta smatram za čas, v katerem sem bil živ pokopan in zaprt v grobu. Kako strašen je bil ta čas, ti nisem v stanu povedati, dragi moj. To je bilo trpljenje neizrekljivo in brezkončno, ker je vsaka ura, vsaka

minuta ležala na moji duši liki kamen.» V vseh svojih pismih do začetka leta 1856. Dostojevskij ničesar ne omenja, da se zopet vrača k pisateljevanju, in tudi ničesar o tem, da se kakorkoli zanima za javne dogodke. A zanimal se je. Krimsko vojno v letu 1854., katera je skoraj celo Evropo spravila pod orožje zoper rusko »barbarstvo«, je tako zelo razgibala Dostojevskega slavjansko-filske klice, da je naš pisatelj zložil in odposlal v Petrograd v policijski oddelek edino ohranjeno nam svojo pesem, naslovljeno »Na evropske dogodke v letu 1854.« V tej pesmi, ki se oblikovno ne odlikuje s posebnimi kvaliteta, vzklika avtor, da je smešno, ako Francoz straši ono Rusijo, ki se je otresla s svojo močjo tatarskega jarma, ter nadaljuje: »Nas bodo rešili: križ, svetost, vera in prestol... Mi nismo vere nikdar izgubili... S pomočjo vere smo vstajali od mrtvih in od vere živi slovanski rod...« Rusija se je dvignila za enoverske brate, katerih cerkve ruši Turek; Francozi in Angleži pa ščitijo Mohamedance in gredo v boj zoper kristijane. A med temi je Gospod, ki je obljubil, da bo on med njimi, ako se zbero dva, trije v njegovem imenu: Milijoni iz nas čakajo Carjeve besede, in naposled je udarila tvoja ura, Gospod! Trobenta buči, v zraku se vije dvoglavi orel in se veličastno nese nad Carigrad.»¹

V drugem letu svoje vojaške službe v Semipalatinsku se začenja Dostojevskij zopet intenzivneje baviti z literaturo. Dne 18. januarja 1856. piše staremu svojemu prijatelju, pesniku Apolonu Majkovu med drugim naslednje: »Pišete mi, da je prošlo mnogo časa, da se je marsikaj izpremenilo in marsikaj doživelo. Resnica je to. A eno je dobro, in sicer to, da se kot ljudje nismo izpremenili. Jaz sem zase porok... V urah, kadar nimam opravka, si to in ono zapisujem iz spominov mojega bivanja v kátorgi... Verjetno je, da pisatelj v teh besedah namiguje na prve osnutke svojega poznejšega »Mrtvega doma«. »Pravite, da ste mnogo doživeli in razmislili... Tudi jaz sem mnogo mislil in doživljal in bile so takšne okoliščine, takšni vplivi, da sem moral doživljati, razmišljati

¹ Samo še eno svojo pesem omenja Dostojevskij, ko piše dne 13. aprila 1856. nekemu svojemu prijatelju o priliki kronanja Aleksandra II.: »Pišete mi, da vsi ljubijo Carja. Jaz ga obožujem... Tvsaj količkaj bi rad dosegel zase sedaj ob kronaciji. Najboljše in najzdravejše bi bilo, ako bi se mi izposlovala dovolitev tiskanja. Poslati vam mislim v bližnjem času privatnim potom svoje verze na kronacijo... Ali bi ne mogli govoriti z Gasfordom (generalnim gubernatorjem Sibirijske), da bi on sam predložil moje stihe?« Pesem, ki o nji tu govori Dostojevskij, se do danes še ni našla.

ter prebavljati preveč takega, kar je presegalo moje sile... Ne mislite, da s temi besedami kakorkoli namigujem na ono, zbog česar sem prišel semkaj!... Ideje se menjajo, srce ostaja isto... Rusija, dolžnost, čas — dà, jaz sem bil vsigdar resnično ruski človek — govorim vam odkrito... Docela moje je vaše patriotično čuvstvo n r a v s t v e n e osvoboditve Slovanov. To je vloga Rusije, plemenite, velike Rusije, svete naše matere... Dà, soglašam z vami glede ideje, da Evropo in njen poklic završi Rusija. Zame je bilo to zdavnaj jasno... Zagotavljam vas, da sem se jaz n. pr. tako zelo zrastel z vsem ruskim, da me niti kaznjenci niso zbegali — to je bilo rusko ljudstvo, moji bratje po nesreči, in imel sem srečo odkriti neredko celo v duši razbojnika velikodušje, in sicer prav zategadelj, ker sem ga mogel razumeti; zakaj bil sem sam Rus. Nesreča moja... mi je dala praktično spoznati tudi to, da sem bil vedno Rus po srcu. Človek se lahko moti v ideji, a ne more se motiti v srcu... V kátorgi sem čital jako malo, nikakih knjig ni bilo. Sempatja mi je kakšna prišla v roko. Po prihodu semkaj v Semi-palatinsk sem začel čitati več... Ne morem vam povedati, koliko muk sem prestal zato, ker v prisilnem delu nisem mogel pisati. A notranje delo je vendar kipelo. Ena ali druga reč se mi je posrečila, to sem čutil. Ustvaril sem si tam v glavi večjo zaključeno svojo povest... Po prihodu iz kátorge sem imel sicer v zasnutku vse gotovo, vendar nisem pisal. Nisem mogel... Žalost in gorje sta me posetila. Izgubil sem ono, kar je tvorilo zame vse: stotine verst so nas delile... Delal sem, a svoj glavni spis sem odložil. Zanj bi potreboval več duševnega miru. Za šalo sem pričel pisati komedijo... in tako mi je ugajal moj junak, da sem zavrzel formo komedije... pišem komičen roman.» Dne 23. marca 1856. piše Dostojevskij baronu Vranglju: «Verujem, da se črez dve leti... vrnem v Rusijo. Sedaj je zame najvažnejša stvar — denar. Dve stvari, članek in — roman, bosta gotovi do septembra. Formelno hočem prositi, da mi dovolijo tiskanje. Ako mi dovolijo, bom za vse življenje preskrbljen s kruhom. Sedaj nisem več tisti kakor nekda; toliko imam obdelanega, toliko premišljenega in takšno energijo za pisanje! Nadejam se napisati roman (do septembra), ki bo boljši od «Bednih ljudi». Saj, če mi dovolijo tiskanje, bo kar zašumelo, knjiga se bo razgrabila in mi vrgla novce, dala mi ime, obrnila name pozornost vlade, in vrnitev pride hitreje.» Dne 13. aprila 1856. piše Dostojevskij istemu adresatu nekaj podrobnejšega o članku, ki ga je imel takrat pod peresom. Pravi, da je bil to članek o Rusiji, ki pa je dobil «docela podobo političnega bojnega spisa». A v strahu, da bi mu vlada javalne dovolila ponovni vstop v

literaturo s tem političnim člankom («ne glede nato, da so v njem razvite najbolj patriotične ideje»), piše, da je začel sestavljati drugi članek pod naslovom «Pisna o umetnosti». «Ta moj članek je plod desetletnega premišljevanja. Ves do poslednje besede je bil miselno predelan že v Omsku... V nekaterih poglavjih bodo cele strani iz mojega političnega spisa, in to zlasti glede pomena krščanstva v umetnosti.» Dostojevskij, ki je bil takrat že zatrdno sklenil, da stopi v zakon z vdovo Marjo Dmitrijevno Isajevno, za kar je potreboval novcev, je posebno težko občutil, da vlada ni dovolila tiskanja njegovih spisov, med njimi niti nedolžnega «Malega junaka». Dne 1. decembra 1856. je pisal Vranglju: «Pripravljenega imam za tisek več nego za tisoč rubljev honorarja... voljan sem tiskati četudi zazmerom brez podpisa ali pod psevdonimom.» — Šele leta 1857. se pisateljevim prijateljem posreči, dobiti od vlade dovoljenje za to, da izide v «Domovinskih zapiskih» Dostojevskega «Mali junak». V naslednjem letu se Dostojevskij dogovori z urednikom «Ruskega vestnika», Katkovim, da bo pisal za njegovo revijo. Dne 31. maja 1858. sporoča o tem bratu Mihajilu: «Sedaj sedim pri delu za «Ruski vestnik» (večja povest)... V «Rusko besedo» tudi nekaj pošljem še letos... A ne pošljem romana, nego povest. Spisovanje romana pa sem odložil do povratka v Rusijo. To sem moral neobhodno storiti. Roman ima dovolj srečno idejo, nov značaj, ki se ni obdeloval še nikjer. A ker je ta značaj po vsej verjetnosti sedaj na Ruskem zelo moderen v resničnem življenju, zlasti sedaj, kakor sodim po gibanjih in idejah, katerih so vsi polni, sem uverjen, da obogatim svoj roman z novimi opazovanji, ko se enkrat povrnem v Rusijo.» Glede bratovega mnenja, da mora biti «slika naslikana nasukrat v prvem zaletu inspiracije, odgovarja Dostojevskij: «Veruj, da je povsod potrebno delo in še ogromno... Kar se mene tiče, si jaz zapisujem sceno takoj, ko se mi je prikazala, in sem je vesel; a potem jo predelujem cele mesece, celo leto, se oduševljam z njo p o n e k o l i k r a t... in večkrat k nji kaj dostavljam ali iz nje kaj črtam... in veruj mi, da je postajala s tem stvar vedno boljša.»

• Nastane vprašanje: katera poznejša literarna dela so bila to, ki jih je Dostojevskij snoval in deloma že tudi pisal v teh letih 1854. do 1858. v Semipalatinsku? Domneva se, da je bil «glavni spis», o katerem je pisal dne 18. januarja 1856. Majkovu, morebiti že — «Raskoljnikov», seveda šele v prvem zasnutku. «Komični roman», izišel iz prvotno nameravane komedije, pa bi utegnilo biti «Selo Stepančikovo». Posamezne partije iz obeh člankov, o katerih je pisal Vranglju dne 23. marca in 13. aprila 1856., je

pisatelj po vsej verjetnosti porabil za svoje poznejše sestavke o ruski literaturi in evropski kulturi. Brezdvomno pa je bil roman z »zelo modernim« junakom, omenjen v pismu na brata z dne 31. maja 1858., že »Raskolnikov«. To svoje veliko delo je pisatelj odložil in še odločil, da dovrši najprej dve krajši povesti, o katerih že določneje govori bratu Mihajilu v pismu z dne 19. julija 1858. med drugim naslednje: »Sedaj pišem dve povesti. Eno, večjo (v obsegu »Dvojnika«) za »Ruski vestnik«, drugo, obsegajočo kakih pet pol, za »Rusko besedo«, katera pričakuje od mene romana... Roman sem odložil, zakaj po vseh znakih bo to moj chef-d'oeuvre in ga z naglico ne maram pokvariti, vrhutega moram za nekatere dele romana nabrati podatke osebno v Rusiji.»

Omenjeni dve povesti, ki ju je Dostojevskij priobčil leta 1859. še pred svojim povratkom v evropsko Rusijo, sta bili »S t r i č k o v s e n« in »Selo Stepančikovo«. Izmed njih je prva predstavljala balzacovsko študijo provincijalnega plemiškega Donjuana, nekega kneza Gavrile, in izborna karakteristiko salonske levinje in diplomatke Marje Aleksandrovne, ki predstavlja prvi obris poznejše gubernatorice Julije Mihajlovne v »Besih«. V nasprotju s to oblastno damo se slika njena hčerka Zina kot pohlevna, tiha in lepa devojka, ki se nekaj časa pokori spletkam matere glede svoje možitve s starim knezom, dokler končno ne zdrži več in ne odkrije vse intrige — v veliki gavdij škandalčkov željnih pokrajinskih klepetulj. Fabula te povesti je še precèj običajna. Poznejšega mojstra ovaja samo fino psihološko risanje družabnih tipov ruske province; posebno tip senilnega, psihično podlomljenega kneza Gavrile je izboren in pa provincijalna boljša družba v Morzasovu (v Gobcih) je narisana z jedko satiro. — »S e l o S t e p a n č i k o v o i n n j e g a p r e b i v a v c i« se je imenovala druga povest, ki jo je Dostojevskij priobčil leta 1859., in sicer ne v Katkovljevi reviji, marveč v »Domovinskih zapiskih«. Tudi ta povest se ne odlikuje tolikanj po fabuli ali ideji, kolikor bolj po dveh markantnih, z veliko plastiko narisanih značajih, kakršna sta dobrodušni, lehkoverni ruski človek, polkovnik Jegor Iljič Rostanov in njegov z zapadnjaško polituro pobeljeni parazit in tartuffe Foma Fomič Opiskin, kruta groteskno-satirična figura, s katero si je Dostojevskij po svoji lastni izpovedi iz duše izbrisal vse svoje zapadnjaške fantome. Polkovnik Rostanov, to »dete štiridesetih let, vedno veselo, smatrajoče vse ljudi za angelje, obtožujoče sebe, ko so drugi krivi«, navadno s poklicem požrtvovalnosti in obdarjeno pri vsej vnani preprostosti z veliko notranjo tenkočutnostjo, predstavlja novega člana v

genealogiji kneza Myškina, junaka poznejšega «Idiota». Sam Dostojevskij je o tej povesti sporočil bratu Mihajilu v pismu z dne 9. maja 1859. naslednjo sodbo: «Ta roman ima seveda jako velike nedostatke; najbolj ga morebiti kazi raztegnjenost. A o čemer sem prepričan kakor o aksiomu, je to, da ima ta roman istočasno tudi velike vrline in je to moj najboljši umotvor. Pisal sem ga dve leti... Začetek in sredina sta izdelana, konec je pisan na brzo roko. A v to delo sem položil svojo dušo, svoje meso in kri. Nečem reči, da sem se v njem izrazil vsega. ^{Imam še mnogo povedati} Imam še mnogo povedati. Vrhutega je v romanu malo srčnega (to se pravi strastnega elementa, kakor n. pr. v Turgenjev-
ljevem 'Plemiškem gnezdú'), v njem pa sta dva ogromna tipična značaja, ki sem ju ustvarjal in zapisoval pet let in ki sta po mojem mnenju obdelana brezhibno. To sta dva popolnoma ruska in doslej v naši literaturi neopažena značaja... Ako občinstvo sprejme moj roman hladno, moram priznati, da me to vrže v obup.» Občinstvo je sprejelo «Selo Stepančikovo» sicer dokaj rezervirano, kar pa Dostojevskega ni potrlo, ker se je smel leta 1859. preseliti iz Tveri v Petrograd, kjer se je popolnoma posvetil literaturi.

Leta 1861. je ustanovil Dostojevskij v zvezi z bratom Mihajilom časopis «Čas», v katerem sta začeli istočasno izhajati dve njegovi leposlovni deli, izmed katerih so zlasti «Zapiski iz mrtvega doma» vzbudili senzacijo ne samo v Rusiji, ampak tudi v Evropi, ko so dve leti po ruski izdaji izšli že v nemškem prevodu. Z «Zapiski» je Dostojevskij po svojih «Bednih ljudeh» prvič zopet obrnil pozornost čitateljstva in kritike nase. Take globokih študij različnih tipov kaznjencev svet dotistihmal še ni čital. «Zapiski» so zatemnili slavo Pellicovih «Mojih ječ». Značilno je, da Dostojevskij teh «Zapiskov» ne piše od svoje osebe, marveč jih daje pisati nekemu plemiču, kateri o sebi pripominja, da je prišel v Sibirijo, ker je iz ljubosumnosti ubil svojo ženo. Vsa politika in tudi vsako namigavanje na politične kaznjence, vsaka tožba in sentimentalnost, vse to je izpuščeno iz «Zapiskov». Čitatelj ima priliko opazovati kaznjence pri delu, v kopeljih, cerkvi, pri igri, ponoči in podnevi, pri kaznih in uporih, v družbi ljudi in živali. Pisec pripoveduje tudi marsikaj iz prejšnjega življenja kaznjencev, išoč in odkrivajoč vedno znova v vseh teh nesrečnih bitjih — človeka. Psihologija arestanta je dognana in prikazana v tem delu do najfinejših subtilnosti. Čitatelja poraža epično bogastvo tipov, izmed katerih stopajo v ospredje figure zlasti nekaterih pomembnejših, n. pr. onega plemiča in bivšega častnika, ki je ubil očeta, poleg tega

plastična postava tatu biblije Petrova, skrajno energičnega ter idejno ponosnega Orlova, v katerih vseh človek z lehkoto odkrije zarodke Dmitrija Karamazova, Smerdjakova in Kirilova. Dostojevskij študira v kaznjencih njih posebni način mišljenja in nagnjenja, z eno besedo njih človeško individualnost, katere ne zabriše niti vseizenačujoča arestantska obleka. Izborna so prikazani tudi tipi treh dagestantskih Tatarjev, zlasti postava onega prostodušnega in dobrosrčnega sanjavega Aleja, ki je nekak prototip pisateljevega poznejšega Aljoše Karamazova. Svoje »Zapiske« zaključuje avtor z besedami: »Koliko je bilo v teh stenah ^{človek} zastonj pokopane mladosti, koliko velikih sil je tu po nepotrebnem propadlo! Treba vendar, da se že enkrat pove vsa resnica: saj to ljudstvo je bilo nenavadno ljudstvo. To so bili morebiti najnadarjenejši ljudje, najsilnejši iz vsega našega naroda. Toda propadle so brez koristi mogočne sile, poginile nenormalno, nezakonito, nepovratno. A kdo je kriv? To je tisto: kdo je kriv?« Na tem mestu Dostojevskij pušča to vprašanje odprto, vendar pa se tekom vsega njegovega pripovedovanja kot nekak podton čuti njegov odgovor, ki se glasi: Krivi so oni, ki so jih obsodili na prisilno delo. Človeka lahko izleči zgolj svobodno, prostovoljno delo. Kátorga pa ne poboljša nikogar!

Drugo leposlovno delo Dostojevskega, izhajajoče istočasno z »Zapiski iz mrtvega doma« v mesečniku »Čas« (1861—1862), so bili »Ponižani in razžaljeni«, ki predstavljajo po nedovršeni »Netočki Nezvanovi« prvi večji zaključeni roman našega pisatelja. Dejanje tega romana se pripoveduje v prvi osebi od strani nekega literata Ivana Petroviča, kateri ima mnogo avtorjevih črt na sebi, tako da ima roman precejšnjo podobo samoizpovedi. Nekdanja Netočka nastopa tukaj v dveh ženskih vlogah, in sicer kot mala Nelly in kot idealna devojka Nataša. Poslednja pride v konflikt s starim knezom Petrom Aleksandrovičem Valkovskim, rafiniranim Evropejcem, cinikom, razuzdancem in lekhoživcem. Prvič slika Dostojevskij v tem romanu zastopnike ruskega plemstva v nesimpatični luči. Tudi iz Nemcev se pisec tukaj prvič norčuje, še bolj pa iz onih Rusov (Maslobojeva, Bubnove i. dr.), ki so se preveč »pozapadili«. Simpatično pa se rišejo osebe, živeče po srcu ne zgolj po razumu, kakor: Ivan Petrovič, Nataša, njen oče Ihmenjev, Valkovskega sin Aljoša, z eno besedo, ljudje, ravnajoči se po logiki srca kljub temu, da jih ljudje razuma »ponižujejo in razžaljujejo«. Simpatična je tudi slika Katje, rivalinja nesrečne Nataše, devojka, o kateri pravi avtor, da čuti rusko in da se ji vselej, kadar s srcem izrazi kako misel, razsvetli obraz »od višje duhovne lepote«. V

idejnem oziru se opažajo v tem romanu že prvi nastavki Dostojevskega nove kulturnopolitične »počveniške« ideologije. Istodobno kritiko je ta roman zelo razburil, ker se ni spoznala v oni njegovi tendenci, ki ni bila niti povsem zapadniška, niti docela slavjanofilska, predstavljajoč prav posebno vrsto višjega etičnega in občečloveškega ruskega nacionalizma pisateljevega. Dostojevskij v »Ponižanih in razžaljenih« ni nameraval, kakor je mislila tedanja ruska kritika z Dobroljubovim na čelu, posezati v socialni boj družabnih razredov, ampak podati zgolj psihološke študije o tem, kaj se dogaja v dušah ponižanih in zategadelj od vseh oholih vedno žaljenih človeških bitij. Izborni psihološki značaj je zlasti mladi, lehkomiselni in razsipčni Aljoša, ki ljubi obe deklici, Natašo in Katjo, kot Dostojevskemu priljubljeni razdvojeni karakter. Ta roman je imel velik uspeh zlasti v ruski provinci in pa na zapadu, kjer se še danes mnogo čita.

Kar je Dostojevskij najgloblje in najbolestneje občutil po svojem povratku iz Sibirije v evropsko Rusijo, to je bil oni najstrašnejši prepad, ki je zijal v njegovem narodu med inteligenco in ljudstvom, prepad, o katerem so poprej že toliko debatirali in si ž njim belili glave ruski zapadniki in slavjanofili. Sedaj po njegovi povrnitvi in ravno v dobi velikih reform so ta vprašanja postala posebno akutna. Razmerje med Evropo in Rusijo se je v prvih 60ih letih nekako docela izpremenilo. V Evropi, ki je poprej prednjačila v človečanskih idejah, je v tem času triumfirala reakcija, dočim je Rusija vsa kipela od reformnega duha. Oni Dostojevskij, ki je že v mladostnih svojih spisih najrajši prikazoval dvojništvo, razcepljenost in razdvojenost ruskega človeka, je prišel sedaj na idejo, kako bi koncipiral nekako sintezo obeh teh dveh nekdanjih ruskih duševnih struj, kako bi strnil zapadniško koncepcijo s slavjanofilsko. V praktični izvedbi tega svojega stremljenja se je ožje sešel z Nikolajem Nikolajevičem Strahovim, umerjenim zapadnikom in učencem Bjelinskega, ter s talentiranim literarnim kritikom Apolonom Aleksandrovičem Grigorjevim, schellingistom in bivšim učencem profsorskega slavjanofilstva Pogodinovega. S tema dvema možema je Dostojevskij začel pisati in izdajati literarni in politični mesečnik »Čas« (1861—1864), čigar uradni uredništvo je prevzel Dostojevskega brat Mihajil, dotedaj lastnik tvornice za cigaretni papir. Objava o izdaji tega lista, ki jo je napisal Fjodor Mihajlovič sam, je zanimiva najbolj zategadelj, ker je veliki pisatelj v nji podal prvi koncept kulturnopolitične struje in ideologije takozvanega »počvenštva«, smeri, katere se je držal on sam prav do svoje smrti. Dostojevskij je v tej svoji objavi

izvajal med drugim naslednje: «Živimo v dobi, v višji meri posmembni in kritični... Ne bomo šele opozarjali na veliko kmetiško vprašanje... Vse to so šele pojavi in predznaki onega velikega prevrata, ki se ^{hat}ima izvršiti mirno in soglasno v vsej naši domovini. Ta preobrat pomeni zlitje izobraženosti in njenih predstavitev z narodnim principom... Mi nismo Evropa in pri nas ne bo in ne sme biti zmagovateljev in premagancev. Reforma Petra Velikega nas je itak predrago stala, ona nas je razdvojila z ljudstvom... Ljudstvo je pristaše velikega carja nazivalo tujce... Hodilo je po temi, a se energično držalo svoje posebne poti... Poizkušalo je ustvariti svoje posebno naziranje, svojo filozofijo, razpadalo je na skrivnostne, nezdrave sekte... Sedaj je nastopil konec razedinjenja. Petrovska reforma je... vsa prehojena! Sedaj znamo vsi, da mi ne moremo biti Evropejci... Kakor ne moremo nositi tuje obleke, sešite po tuji meri. Mi smo se naposled uverili, da smo tudi mi posebna nacionalnost, v višji meri samobitna, in da je naša naloga — ustvariti sebi novo formo, našo lastno, domačo, vzeto z naše grude (počve), posneto iz narodnega duha in narodnih načel. Ne odpovedujemo se svoji preteklosti... zavedamo se, da je reforma razširila naše obzorje... s pobožno slutnjo doumevamo, da značaj našega bodočega delovanja mora biti v višji meri občečloveški, da bo ruska ideja morebiti sinteza vseh onih idej, ki jih s takšno vztrajnostjo, s takšnim pogumom razvija Evropa v posameznih svojih narodnostih, da morebiti vse sovražno v teh idejah najde svojo spravo in nadaljnji razvoj v ruski narodnosti.»

Na vprašanje, do katerih mej naj gre to istovetenje z domačim ljudstvom, Dostojevskij v tej svoji objavi, kakor tudi v svojih poznejših romanih ne odgovarja podrobneje. Iz vsega tega časopisnega programa se vidi, da je stal Dostojevskij, kakor zatrjuje tudi njegov tovariš Strahov, v največji bližini — starih slavjanofilov.² Razlikoval pa se je Dostojevskij od starih slavjanofilov

² Kako je sodil Dostojevskij o zapadništvu in slavjanofilstvu, o teh dveh glavnih ruskih duševnih strujah 40ih let, se razvidi iz njegovega članka, priobčenega leta 1861. v «Času», v katerem stoje med drugimi naslednji stavki: «Zapadniki si niso marali po fakirsko zatiskati oči in ušes pred nekaterimi zanje nepojmljivimi pojavi..., niso si zakrivali oči pred svetlobo in so hoteli priti do resnice z razumom, analizo in razumevanjem. Zapadništvo bi prestopilo svojo črto in se vestno odpovedalo svojih napak. In jo je naposled tudi prestopilo ter se obrnilo k realizmu, dočim stoji slavjanofilstvo prav do danes še vedno na klavrnem in neopredeljenem svojem idealu, obstoječem v bistvu iz nekaterih posrečenih proučevanj naših starinskih нравov, iz strastne, a nekoliko knjižne in abstraktne

zlasti v tem, da se ni popolnoma odpovedal Evropi in da ni trdil, da zapad gnije. Vendar si tudi on od zapada praktično ni obetal veliko, dočim je od Rusije pričakoval vseh blaginj ne samo za Ruse, marveč tudi za zapad. Te svoje rusko-mesijanske ideje Dostojevskij ni mnogo dokazoval z razumom, verujoč veliko bolj v njeno psihološko, etično in estetično zmago. V tem oziru je že Strahov dobro označil Dostojevskega, ko je dejal, da on svojih misli ni «mislil», ampak da jih je «čuvstvoval».

Ideologijo ruskega «počveništva», katere se je naš pisatelj držal vse dni svojega življenja, je tu v tem programu očrtal samo v splošnih obrisih. Razvijal jo je dalje pozneje v svojem listu «Epohi» in še kesneje v «Dnevniku pisatelja», priobčenem v listu kneza Meščerskega, «Grajanu»; ž njo je značilno barval svoje poznejše velike romane in jo izpovedoval še kratko pred smrtjo v svojem znamenitem «govoru o Puškinu». V kake logične ali analitične debate glede te svoje ideologije se ni spuščal, dasi je nekaj takega obetal leta 1873. ob priliki, ko je njemu kot enemu izmed zadnjih propovednikov «dogmatičnega narodničestva» glavni zastopnik «kritičnega narodničestva», Nikolaj Konstantinovič Mihajlovskij, dokazal neutemeljenost in šibkost njegove miselnosti. Dostojevskij ni dalje trdil samo te velike resnice, da vsa beda Rusije temelji v razločitvi inteligence od ljudstva, ampak zlasti to svoje mnenje, da bo samo ruski kmet (brez razumnštva in delavstva) povedal Rusiji in Evropi «novo besedo», češ: «Dotlej pa mi, inteligenca, kar lepo mirno postojmo na strani, da se česa naučimo». V tem faktu, da je ruska literatura dobivala velika dela, kakor n. pr. «Ano Karenino» Tolstega, je videl Dostojevskij poročstvo, da dobi tudi svojo znanost in svoje lastne rešitve ekonomskih ter socialnih problemov. Čim starejši je postajal, tem bolj je bil prepričan, da se nahaja Evropa «v predvečer padca, splošnega občnega in strašnega». Četrty stan, proletariat, da bo pohodil

ljubezni do domovine, iz svete vere v ljudstvo in njegovo resnico, a obenem s tem — iz panorame Moskve z Vrabčjih gorâ... Ko pravim to, se nikakor nečem norčevati... hotel sem samo poudariti nekoliko sanjarski element slavjanofilstva, kateri ga privaja včasih do popolnega nepoznanja svojcev in do kompletne razločitve z resničnostjo. Potemtakem je bilo zapadništvo v vsakem primeru realnejše od slavjanofilstva..., katero se ni genilo z mesta in si je ta fakt štelo še v veliko čast. Zapadništvo si je pogumno zastavilo zadnje vprašanje, ono je to vprašanje z bolestjo rešilo — in se preko samospoznanja ipak vrnilo na narodno grudo, priznavši svojo zvezo z narodnim principom in rešitev v grudi. Jaz s svoje strani proglašam za fakt, da je pri današnjem skoraj vseobčnem povratku h grudi, zavestnem ali nezavestnem, slavjanofilski vpliv jako malo sodeloval, ali da morebiti celo sploh ni deloval.»

Evropo. A v čem bo obstajala «nova beseda» Rusije, o tem se Dostojevskij ni nikdar določno izrazil. Samo namigoval je, da bo Rus zategadelj med seboj spravil ves svet, ker «je vsečloveškost najglavnejša osebna črta in poklic Rusa». — V ostalem pa je Dostojevskij dobro opazil in podčrtal marsikatero negativno črto zapadnega progressa ter liberalizma in ožigosal zlasti oni evropski liberalizem, ki proglašja svobodo osebnosti takrat, ko ima vse človeštvo v robstvu svojega kapitala.

Kljub temu, da je Dostojevskij dokaj ostro kritiziral staro rusko slavjanofilstvo, pa ni predstavljalo tudi njegovo «počve- ništvo» — kakor dobro pripominja ruski kulturni zgodovinar Ivanov-Razumnik — s starim slavjanofilstvom vred v bistvu nič drugega nego — «dogmatično narodničestvo». To se pravi: Dostojevskij je v svoji kulturno-politični koncepciji izhajal na podoben način kakor stari slavjanofili iz apriorističnega nazora, da je treba samo v ljudskem mišljenju iskati onih potov in ciljev, po katerih se ^{da se dejansko} ima razvijati ruski narod. V tem naziranju je tičal dobršen ostanek stare romantike, glorifikatorice «ljudskega duha». Prav za prav pa je stvar takšna, da je v vsakem zdravem ljudstvu sicer mnogo narodne statike in docela bioloških pogojev za obstanek slednjega naroda, ni pa v njem nobene kulturne aktivnosti, katere organ je edinole inteligenca. Vedno in povsod je razumništvo vodilo narod po poti do občečloveških prosvetnih višin. Istotako pa je res, da je bil njen uspeh v lastnem narodu na tej poti tem večji, čim bolj je računala z etičnimi in gospodarskimi razpolo- ženji svojega ljudstva, čim bolj se ji je posrečilo spraviti v sklad razpoloženja večine svojega naroda, t. j. ljudstva, s stremljenji občnočloveške kulture. — Z ozirom na Dostojevskega je zanimivo, da je ta véliki realistični umetnik, ki je docela pravilno ocenil svoje duševne brate, slavjanofile, kot «sanjarje», tičal še sam tako zelo pod romantično-temno hipnozo, da je od ruskega ljudstva pričakoval neke aktivne «nove besede». In zategadelj se nahaja najranljivejše mesto njegove «počveniške» ideologije ^{zlasti} ravno v tem, da je on mešal dva pojma: gmotne interese in pa način mišljenja ljudstva in inteligence, vprašanja želodca in vprašanja duha. V vprašanjih želodca si inteligenca res ne sme prisvajati nikakih drugih pravic kakor ljudstvo. Kruha vsem in v enaki meri, kdor si ga služi! Vsiljevati inteligenci iste nazore, kakršne ima preprosto ljudstvo, odrekati ji njen intelektualni razvoj v skladu z ostalim izobraženim človeštvom, pritiskati inteligenco v vprašanjih mišljenja na nivô ljudstva pa se pravi, zasipati en prepad in kopati drugega, zasipati brezдно med intelligentnimi in

neizobraženimi sonarodnjaki, ter kopati brezdno med narodi, brezdno, ki ga ne more opravičiti in premostiti noben mesijanizem, nobena vera v to, da bo moj narod kdaj odrešil one nesrečneže, ki stoje «v predvečerju padca, splošnega, občnega in strašnega». V ostalem pa je vsak poizkus priviti miselni nivô inteligence na nivô ljudstva — obskurantizem. «Z mišljenjem ljudstva je treba jako računati,» je dobro ugovarjal Dostojevskemu «kritični narodnik» Mihajlovskij, «a računati ž njim se še ne pravi, popolnoma prisvojiti si ga.»

To «počveniško» ideologijo Dostojevskega je treba poznati, da se razumejo nekatere bistvene idejne črte njegovih poznejših vélikih romanov.

(Dalje prihodnjič.)

Angelo Cerkvénik / V vrtincu

Tragedija štirih. V sedmih scenah.

III. scena.

Moževa delovna soba. Godi se dve uri po II. sceni.

(Mož sedi pri pisalni mizi ter premišljuje.)

MOŽ (*zmaje z glavo*): Ne... (*Nekaj piše.*) Da, čudno... (*Vstane in hodi po sobi gor in dol; končno stopi k vratom, jih odpre in zakiče*): Veročka, Veročka... (*Vse je tiho.*) Ali je še ni? Nič ne morem delati. (*Kratka pavza. Slišati je močan udarec na klavir; nekdo igra valček*). Aha, prišla je! (*Močno zakriči*): Vera, Veročka! (*Klavir obmolkne.*)

ŽENA (*je še ni videti*): Glej ga, kako kriči! (*Prihiti v dolgi domači obleki; mu poda roko*): Zdravo! Zakaj me tako neprijazno gledaš? (*Oba se vsedeta.*)

MOŽ: Veročka, vsedi se, prosim te! Res mi je danes neprijetno govoriti s teboj. Dozdeva se mi, da se tega pogovora skoraj bojim.

ŽENA: Slutim. Že v prvem trenutku sem slutila.

MOŽ: Veročka moja, danes me je zmotila čudna, žalostna novost.

ŽENA: Novost?

MOŽ: Galè me je ogovoril.

ŽENA: Kje? Galè (*zelo začudeno*), Galè?

MOŽ: Da. Sedel sem gori v našem vrtu, na klopici, pa je prišel in prisedel. Govorila sva o procesu proti Weissu.

ŽENA: Ah, o Weissu!

MOŽ: Da, Veročka, ali ga obsojaš? To se pravi: ali misliš, da je ona bolj kriva, kakor njen mož?

vere v Boga ne dá podrediti nobenemu razsodku in da vsi ateisti, taječi z razumom osebnega Boga, sploh ne govore o Bogu, ampak o nečem docela drugem, ker suha logika Boga sploh ne doseza. Prav občutiti Boga, pravi Dostojevskij, ume in more samo veliko rusko srce ter čustvo. Čisto Dostojevskega misel izraža knez Myškin, ko pravi: «Pri nas so neverniki samo posamezni stanovi, kateri so izgubili korenine, a tam v Evropi začenjajo z nevero strašne mase ljudstva samega, poprej zbog neukosti in laži, a sedaj že zaradi fanatizma, iz mržnje do cerkve in krščanstva.» — Glavno idejo, ki jo imenuje Dostojevskij «božjo», nahajajoč jo zlasti v ruskem človeku, izraža «idiot» knez Myškin v vseh svojih dejanjih in tudi v izrečnih besedah, ki se glase: «Sočutje je najvažnejši, morebiti edini zakon človeškega bistvovanja». Knez Myškin, preprost, veren, sočuten ruski aristokrat, ki je dovzeten za vsa ljudska trpljenja, predstavlja Dostojevskega ideal spojitve inteligence z ljudstvom na podlagi preprostega ruskega srca, ne pa na podlagi ošabnega razuma, ki ga kultivira od pamtiveka brezbožni in smrti posvečeni zapad. Z nekaterih mest v «Idiotu» štrli tudi že prikrita polemika Dostojevskega zoper Turgenjeva, Hercena in Bjelinskega, zoper te tri glavne zastopnike ruskega zapadniškega svobodoumja, katerim očita avtor, da negirajo in mrze Rusijo, bijoč v obraz svojo lastno mater. V «Idiotu» je dobil obliko že tudi ves ruski mesijanizem Dostojevskega, in sicer tam, kjer govori knez Myškin na adresu ruske inteligence naslednje besede: «Odkrijte Rusu ruski 'svet', pomagajte mu, da najde ono zlato, ono blago, ki mu je skrito v zemlji. Pokažite mu v bodočnosti obnovitev vsega človeštva in vstajenje njegovo morebiti od edine ruske misli, ruskega Boga in Krista, pa uvidite, kako bo silni, resnično modri in krotki lev vzrastel pred zadivljenim svetom, pred zadivljenim in preplašenim, ker oni tam pričakujejo od nas edino meča ter nasilja, ker oni tam sodijo po sebi in si nas ne morejo misliti brez barbarstva.»

V tehniškem in formalno-umetniškem oziru stoji Dostojevskij v «Idiotu» na višini svojega ustvarjanja. Njegova umetnost, obstoječa v prikazovanju in risanju realnih, od nagonov gnanih ljudi, izpod katerih površine vzplamtevaajo neprestani in nepričakovani bliski tajnostnih notranjih življev duše, ta genijalni talent Dostojevskega slavi v tem romanu prave triumfe. Vsak najmanjši fizični gib nastopajočih oseb ima svoj značilni psihološki pomen. Posebno v Nastasji Filipovni je ustvarila Dostojevskega fiziološko-psihološka umetnost čudovito figuro, tragično osebnost demonične ženske lepote, dočim nam iz Aglaje odseva ponosna, svojevoljna,

kaprizna in statična dinamika, ki je zgolj notranje-dramatična in se samó v tej osebi romana ne vzvršiči v tragiko. Rogožin je skozi in skozi simbol elementarno jake ruske prirode, inkarnacija sil, zmožnih nepričakovanih izbruhov, dočim je figura Myškina od začetka do konca izvedena kot osebnost tihega, intuitivnega vse-razumevanja in vsespoznanja. Ta glavni junak romana bi bil moral postati Dostojevskega glavni pozitivni lik. A psihološka doslednost je zahtevala, da je tudi on prišel pod kolesje dejanja in zapadel končno tragični smrti, kar dokazuje, kako je pri Dostojevskem nad vsako, njemu še tako ljubo tendenco naposled zmagoslavila umetnost. Ker pisatelj knezu Myškinu ni mogel dodeliti srečnega konca, se je risanja tega pozitivnega svojega lika lotil pozneje še enkrat v Aljoši Karamazovem.

Sredi ustvarjanja teh velikih romanov in ob načrtih za prihodnje še večje je napisal Dostojevskij krajše delo, novelo »Večni mož« (1870), dušeslovno študijo večno varanega zakonskega moža. Pavel Pavlovič Trusockij je monoman, svojevrsten »človek iz podpodja«, ki se v Veljčaninovem, varajočim ga ž njega prvo ženo, ne spusti v boj pri življenju žene. Takrat tudi še ničesar ne sluti o prijateljevem izdajstvu. Šele po ženini smrti rekonstruira v čudovitem psihološkem podoživljanju vse momente prevare, nakar prične z dolgotrajno in rafinirano inkvizicijo mučiti Veljčaninova, katerega nenadoma, v hipu, ko je ta ves očaran od njegovega velikodušja, v spanju naskoči in mu z britvijo pre-reže vrat. Ta duševna tortura, katere je bil Dostojevskij veliki mojster, je popisana čudovito. Trusockij se potem vnovič oženi in vnovič nosi rogove, ker je rojen rogonosec. In celo na takem rojenem rogonoscu, ki je po svoji naturi samo atribut svoje žene, Dostojevskij dokazuje, kako se v njem vsaj v neki nenadni in hipni erupciji dvigne v vsej svoji rasti in mogočnosti pogažena individualnost, kako se ojunaci za dejanjski protest ona človeška osebnost, v katero rezultirajo vsa miselna in čuvstvena iskanja Dostojevskega.

V letih 1869. do 1870. je Dostojevskij deloma še v Dresdenu, deloma pa že doma v Petrogradu pisal prihodnji svoj roman »Bes«, ki so izhajali v Katkovljevem »Ruskem vestniku« (1871–1872). »Bes«, ta roman »velikega gneva«, kakor jih je nazval ruski kritik Volynskij, so bili oni roman, s katerim je Dostojevskij najbolj razburkal rusko družbo. Glavne osebe tega brezdvomno najzanimivejšega njegovega romana bi človek imenoval nekake moderne Ciklope, duševne gigante, vzrastle iz osrčja ruske družbe pod Dostojevskega tvorno roko v vizionarno po-

večane figure, metajoče v rusko družbo kakor v razburkano morje ogromne skale do skrajnosti dovedenih, takrat aktualnih ruskih vprašanj. V tej hipertrofiji realnosti se kaže tako, kakor se je kazal vedno v Dostojevskega nečuvenem umetniškem prodiranju v najgloblje iracionalne duševne tajnosti, njegov brezprimerni nadrealizem.

Povod za koncepcijo tega romana je dal Dostojevskemu tako zvali »nečajeovski proces«³⁸³ sedeminosemdesetih obtožencev, po večini univerzitetnih dijakov, katere je organiziral v tajnem društvu v Moskvi idejni pristaš Bakunina in Hercena, Nečajev, izdajatelj lista »Narodna rasprava«³⁸⁴ v Ženevi (1869—1870). Ti dijaki so bili leta 1869. v nekem moskovskem parku umorili enega najagilnejših svojih tovarišev in sozarotnikov, študenta Ivanova, ko se je ta izjavil, da namerava izstopiti iz njihovega tajnega društva, in ko jim je nato Nečajev ukazal ga umoriti, da jih s tajno prelito krvjo zveže v tesnejšo družbo ter dobi v popolno oblast. Iz teh faktičnih dogodkov in nekaterih realnih oseb v avtorjevi mladosti dokaj običajnih »krožkovcev«³⁸⁵ so pod umetniško roko Dostojevskega zrastle apokaliptični jezdec idej, hipertrofiranih do strašnih dimenzij. Dostojevskij se je bil prvotno namenil, prikazati v značilnih upodobitvah vse »bolestne«³⁸⁶ zapadniške obsedenosti, vse »gnojne«³⁸⁷ tvore, miazme in nečednosti bacilov, izpodjedajočih zdravo telo njegove majke Rusije — vse to v ta namen, da bi jih tako poosebljene po načinu Krista izgnal na njih lastno prošnjo kot hudobne duhove (»bese«³⁸⁸) v svinje, katere bi se nato same strmoglavile v vodo. Končno pa je stvar izpadla tako, da je pisatelj v »Besih«³⁸⁹ naslikal nadzemske velike like svojih lastnih apokaliptičnih, bogoiskateljskih vizij. — V tem romanu, v katerem se Dostojevskij še najbolj bavi z opisovanjem miljeja izjemoma provincijalnega — dočim je prizorišče večine njegovih del velikomestno — je realna ruska resničnost potencirana v sfero vseмирnih horizontov, dotikajočih se v zagonetnem svetlikanju nadrealnih višin in globin. Dostojevskij je napisal ta veliki roman takorekoč na en dušek — s tako brzino more ustvarjati samo »veliki gnev«³⁹⁰ — dejanje tega romana se odigrava z besno brzino v teku nekaj mesecev. Vrhutega je pisal pisatelj to znamenito svoje delo v bedi, po smrti svoje hčerke v Dresdenu, kamor se je bil zatekel pred upniki, v času najhujših vsakotedenskih božjastnih napadov, zažgavši po nekem takem napadu začetek petnajstih pol. V pismu, ki ga je pisal dne 17. avgusta 1870. že imenovani gospe Hmirovi, je vzdihoval: »Ko bi vi vedeli, kako težko je biti pisatelj, to se pravi, nositi to usodo! Verujte mi:

jaz zagotovo vem, da, ko bi imel odločena za to samo dve-tri leta kakor Turgenjev, Gončarov in Tolstoj, bi napisal takšno stvar, da bi o nji svet še sto let govoril... Ideja je krasna in pomeni toliko, da se sam pred njo klanjam. Ali kaj bo? Vem že naprej. Napisal bom roman v osemih ali devetih mesecih, ga zmašil in pokvaril. — Dostojevskij se je zmotil. Ustvaril je roman, ki je šele danes po veliki katastrofi Rusije postal modernjši, nego je bil kdaj, roman, o katerem se je napisalo že nebroj študij, razprav in knjig in ki bo gibal in zanimal duhove še stoletja.

Glavni junak «Besov» je Nikolaj Vsévolodovič Stavrógin, apokaliptično potencirana zver nagonov in razuma, kralj kraljestva od tega sveta, čigar nagonskemu izživiljanju so dani v plen vsi človeški stvori kot poljubne žrtve in skozi čigar dialektični razumski malin so šli vsi filozofemi in teoremi Rusije in zapada. Kot njegov vzgojitelj se slika stari Verhovenski, kateri od svoje osebe pripoveduje ves roman, mož, v čigar figuri, ljubko-nebogljenško-humoristično podslikani, je upodobljeno vse lepoumno-idealistično pokolenje ruskih štiridesetletnikov, katero dela Dostojevskij odgovorno, da je ono zaplodilo vse te «obsedence», vse ruske nihiliste in revolucionarje, ob tako lehkomiiselno nezmožnih vladnih oblastnikih, kakršnih enega predstavlja gubernator von Lembke s svojo pokroviteljsko ženo. Tej ženski stoji nasproti pristna ruska dvorjanska «bárinja», Varvara Petrovna, mati Stavrogina. Na realnega Nečajeva spominja samo pomagáč Stavrogina, tega zakulisnega, mitičnega kralja bodočega socialističnega čarstva, spretni, lehkomiiselni, fanatični, egoistični, nesramni in brezvestni vragomet, mladi Verhovenski. Ostali «besi», kakor dolgouhi Šigaljev, ta doktrinarni iznajditelj teorije o diktaturi izbrane desetine, ki naj neomejeno zavlada devetim desetinam človeštva, potem rahločutni Verginski, skopuh in blebetavi intrigant Liputin, klownski žid Lamšin, poročnik Erkelj, Tolkačenko, nihilistična študentka — vsi ti predstavljajo revolucionarni drobiž, menažerijo, ki se guete ob vsakem večjem pokretu, ne predstavljajoč pravih «besov», temveč same pomije nihilizma.

V nebotične višine bogoiskateljstva, v grandiozne verske ter narodnopolitične koncepcije Dostojevskega lastnih idej pa se dvigata Kirilov in Šatov, izmed katerih se je poslednji oddelil od svojega realnega modela, študenta Ivanova, in postal glasnik enega dela Dostojevskega lastnih ideologij. Specialno Kirilov pomeni prelomišče pisateljeve strme poti v pravcu individualizma.

Ta človek, ki ljubi življenje («vsak list, zeleni, svetli z žilicami, ga veseli»), ki je hvaležen pajku, da leze, ta mož, ki se z otroki igra žogo, preprost siromak, ki ima same lepe stvari, celo pištole, ta človek najgloblje pojmuje, da je življenje bolelost, strah, nesreča. Kirilov, katerega kakor Dostojevskega «Bog vse življenje muči», hoče nazadnje sam postati Bog. Da ubije v sebi vsem ljudem prirojeni strah pred smrtjo, hoče postati «človekobog». Ob priliki takole modruje: «Komur bo vseeno, živeti ali ne živeti, ta bo dosegel višek osebnosti.» Ves etični individualizem je dotlej branil ter ščitil pravice in samostojnost osebnosti pred socialnimi skupinami, pred razredi, družbo in državo. Kirilov hoče te pravice zaščititi in poveljati celo pred Bogom. Preden gre, da se v zono vznemirjajoči sceni — psihološko brezdvomno eni najsilnejših scen svetovne literature — samega sebe ustrelji, premišljuje: «Bog je neobhoden, torej mora biti. Historija si ga je izmislila, da je mogla živeti. Jaz pa nočem biti sredstvo niti za Boga; svobodna osebnost hočem biti. Če se ustrelim, dosežem najvišjo stopnjo svobodne volje in postanem človekobog.»

Kirilov tragično pogine in ne najde sinteze med neobhodbostjo, izvirajočo iz pogojev družabnega sožitja in med docela samovoljno osebnostjo. Do te sinteze prihaja samo Šatov, ta proповедnik Dostojevskega najvišje ideje o «bogočloveku», ki že v razgovoru s Stavroginom, citiranjem v uvodu te študije, razvija ideologijo pisateljevega lastnega etičnega individualizma, proповedujoč «rusko-narodnega» Krista. Ker pa Šatov, prišedši do teh idejnih zaključkov, istočasno izstopi iz kroga zarotnikov, se ti zaroté zoper njega in ga v razburljivi sceni v nekem parku umoré. Tako torej tudi iz tega bivšega revolucionarja ne nastane Dostojevskega pozitivni lik. Ob zaključku romana se v svojem zatišju ustrelji Stavrogin, ta «Ivan Carevič» in duševni oče vseh teh «besov», ki si konča življenje kot izživljen dekadent potem, ko je dokazal svoj fizični debakel pred histerično, vanj zaljubljeno, a končno od njega razočarano Lizo Nikolajevno.

Roman izzveni v nado, da bo naposled našel Boga, pravega «ruskega» Krista, samo stari lepoumni romantik, Verhovenskij oče. — Roman «Besi» je napisan z neko napetostjo, ki čitatelju naravnost sapo jemlje. Njegova tehnika, napovedujoča koncem vsakega poglavja vedno nove senzacije, je spretno prevzeta od kolportajžnih romanov. Samo pripovedovanje v prvi osebi dela pripoved malce enolično.

Dostojevskij je stal pri vsej svoji zamaknjenosti in poglobljenosti v kolosalne človeške like ves čas svojega življenja v ozkem

kontakta z neposrednimi dogodki svoje dobe, zavzemajoč svoje stališče k vsem važnim vprašanjem dneva. To svoje delo je vršil že kot urednik «Časa» in «Epohe». Zategadelj ni čudno, da je l. 1873. z veseljem prevzel po knezu Meščerskem predloženo mu uredništvo konservativne revije «Grajàn». Dostojevskij pa se v tem listu ni omejeval na edino urejevanje, marveč se je v njem živahno udeleževal kot publicist s svojo posebno rubriko, naslovljeno «Dnevnik pisatelja». Članke, izhajajoče pod tem naslovom, je pozneje izpremenil v samostojno publikacijo, ki je izhajala med leti 1876. do 1881. in se prodajala v 2000 do 8000 izvodih. Vrhutega je napisal Dostojevskij l. 1875. še roman «Mladec» («Podrostok») in končal l. 1880. prvi del svojega velikega romana «Bratje Karamazovi». Vsa sedemdeseta leta je preživel v Petrogradu; samo poletne mesece je zahajal skupaj z družino v Staro Ruso, kjer si je bil končno pri ugodnejših gmotnih razmerah, pri katerih ureditvi je imela največ zaslug njegova druga žena, kupil tudi lastno hišico.

«Dnevnik pisatelja» predstavlja zanimiv in za literarnega historika neprecenljiv avtokomentar Dostojevskega k raznim njegovim idejam, zlasti pa k njegovim narodno-političnim nazorom, s katerimi je naš pisatelj vedno barval miselnost svojih visoko umetniško prikazanih človeških osebnosti, nastopajočih v njegovih povestih in romanih. «Dnevnik pisatelja» obseza feljtone, publicistične članke, v katerih njih avtor od meseca do meseca v osvetljava svojih nazorov glosira aktualne dnevne dogodke v Rusiji in v inozemstvu, kakor n. pr. dogodke ter vprašanja literature, politike, rusko-turško vojno leta 1877. (v času katere zagovarja pisec rusko osvojitve Carigrada), sodnijske slučaje, važne akte družabnega življenja, ženskega vprašanja, vzreje in odgoje otrok, vprašanja žurnalistike itd. itd. Sempatja vpleta pisatelj v ta svoj «Dnevnik» tudi kakšno povest (n. pr. «Bobek», izišel v juniju 1873., «Krotka», fantastična povest s krasno žensko glavico, izišla v novembru 1876. že v samostojnem «Dnevniku», in še druga «fantastična povest», naslovljena «Sen smešnega človeka», izišla v aprilu 1877.). Posebno zanimivost tvorijo v «Dnevniku» pogosti memoarni vpletljaji avtorjevi, pojasnila o postanku nekaterih njegovih del in avtorjeve ocene raznih važnejših tekočih pojavov ruske literature. V letih 1874. do 1875., 1878. do 1879. Dostojevskij ni izdajal «Dnevnika». Leta 1880. je izdal samo eno obširnejšo številko, posvečeno Puškinu, objavivši v nji svoj znameniti «Govor o Puškinu», ki ga je govoril dne 8. junija 1880. na pesnikovi proslavi v Moskvi. V letu 1881., v letu svoje smrti, je 188

izdal Dostojevskij istotako eno in edino in to poslednjo knjižico svojega «Dnevnika». Kot stalna, najosnovnejša nota zveni iz vseh teh njegovih «dnevniških» člankov njegova trdna vera v to, da edino pravoslavje, ohranivše pravo, neizkaljeno podobo Kristove vere, more prinesiti rešitev ter resnico ne samo Rusiji, marveč tudi vsemu ostalemu svetu. Ta ruski mešijanizem v ekstatično vročem plamenu žehti tudi iz njegovega znamenitega govora o Puškinu. Samo široki ruski človek, ki je sposoben sprejeti v svojo dušo kulturne pridobitve vsega sveta, jih spraviti v soglasje z lastnimi ljudskimi miselnimi in čuvstvenimi vrednotami — kakor je to po Dostojevskega ugotovitvi umel storiti v najvišji meri Puškin — samo ruski vseobjemajoči duh, je poklican, da prinese v evropske disonance harmonijo in omogoči porod bodočega «vsečloveka».

To publicistično delovanje pa Dostojevskega ni oviralo, da bi dalje ne snoval načrtov za velike romane, izmed katerih pa je na žalost utegnil deloma izvesti samo še dva. Prvi roman, naslovljen «Mladec» (1875), ima obliko zapiskov, ki si jih zabeleži med deškimi in mladeniški leti stoječi Arkadij Makarovič Dolgorukij, nekak «mali junak», prerajajoč se v velikega na podlagi svojih bolj srčnih nego razumskih razmišljanj o ljudeh. Dostojevskij je čutil po «Besih» svojevrstno moralično in logično potrebo napisati ta roman, ki je imel podati pozitivne družabne like potem, ko so bili v «Besih» prikazani in do strašnih prepadov dovedeni negativni produkti ruske societete. Tla, iz katerih je hotel pisatelj, da bi izrastli ti novi nositelji njegovih pozitivnih idej, je imela tvoriti obitelj, ruska družina. Dostojevskij je bil trdno preverjen, da ima samotarsko-pustolovno tavanje «nihilistov» svoj izvor v onih socialističnih doktrinah, ki hočejo otroka iztrgati iz toplih družinskih vezi ter ga odrežati v mehanizmu občnih odrejač; istotako pa se je zavedal, da prihaja ves ruski spor med «očetovi in sinovi» iz one ruske prakse, v kateri je družina le neko slučajno sožitje brez vsakih moralnih vezi med njenimi člani. Kakor piše sam avtor v «Dnevniku pisatelja», je bil on s tem romanom zamislil neke svoje «Očete in sinove», od katerih pa je, kakor sam izjavlja, napisal zgolj «prvi poizkus te svoje ideje». Okolje, iz katerega je pisec vzel očeta, je dvorjansko, o katerem izpoveduje avtor na koncu napisanega romana svoje uverjenje, da je «samo v tem tipu kulturnih ruskih ljudi možen vsaj videz lepega reda in lepega vtiska». Že Puškin da je hotel črpati snovi bodočih svojih romanov iz «tradicij ruske družine». In tukaj, pravi pisec «Dnevnika», je v resnici vse, kar je bilo dosedaj lepega v Rusiji. «Tu je vsaj vse, kar je bilo v Rusiji kolikor toliko završenega. Tu so

bile n. pr. že razvite oblike časti in dolžnosti, česar razen v dvorjanstvu nikjer na Ruskem ni bilo ne samo ničesar završenega, marveč nikjer celó niti nič začetega.» Kakšni sta bili ta čast in dolžnost, o tem Dostojevskij pravi, da neče razpravljati, njemu gre samo za završenost oblik in za kakršenkoli red, ne predpisan nego doživljen. «Bože, nam je predvsem potreben kakršenkoli, a naposled naš svojinski red!»

Roman «Mladec» nam predvaja celo vrsto zanimivih oseb, v katerih ospredju stoji že imenovani Arkadij Makarovič, nezakonski sin očeta, selskega plemiča Versilova in njegove tlačanke, ki je bila ob času sinovega rojstva zakonska žena služabnika na Versilovljevem dvorcu, nekega Makara Dolgorukega, kateri je v romanu naslikan kot idealen tip staroruskega možaka iz preprostega ljudstva. Arkadij se vzdaja v nekem penzionatu in se spočetka razvija v smeri Raskolnikovljevega skrajnega individualizma, stremečega po «osamljenem mirnem spoznanju svoje moči». In ta «volja po moči» gre «mladcu» Arkadiju višje nego želja po bogastvu. Toda v hipu, ko dobi Arkadij priliko, pokazati svojo moč, ker mu je padlo v roke neko pismo, kompromitirujoče njegovega pravega očeta Versilova, se začne oglašati v njem «srce», organ etičnega individualizma. Gre in izroči pismo Versilovu, s čimer izvrši dejanje, ki tudi v nezakonskem njegovem očetu povzroči moralni preokret. Med Versilovim in Arkadijem se razvije novo razmerje, konture «slučajne» družine začno kopneti in obrisi nove, prave, duševno zvezane obitelji se rahlo rišejo na obzorju. Izpreobrnjeni Versilov prevzame vodstvo dejanja in sanja «sanje o jutru prvega dne evropskega človeka», kos umetnine, ki se lahko meri z najlepšim, kar je kdaj napisal Dostojevskij. Ideja romana se dvigne od posameznega konkretnega slučaja v splošnočloveške višine, ožarjene z Dostojevskemu najpriljubljenejšo lučjo, projicirano iz žarišča Kristove samožrtve: Kakor je bil Arkadiju potreben oče, da se je «mladec» moralno preobrazil, tako mora tudi človeštvo najti Očeta, da se iz osamljenostne «volje po moči» dvigne k ideji samožrtvovanja in najde očeta vsega človeštva — Boga.

Že v tem nedokončanem romanu se kaže na firmamentu Dostojevskega miselnosti obris neke podnebesne duševne kupole, namesto cerkvá formalistično-konfesionalnih «ateistov», namesto izrečnih ateistov, obožujočih prirodo brez Boga — nova cerkev «svobodne teokracije» — nebotična pesniška vizija, ki jo je Dostojevskij upodobil v svojem zadnjem, najobsežnejšem romanu, v «Bratih Karamazovih».

(Dalje prihodnjič.)

mramorni vrat in svoja široka, lepa pleča v dragocen, črn volnen šal. Ropni, mehkomlačji hod mesojedne zveri ina. Pri dvajsetih letih je v polnem cvetu. Zgornja ustnica ji je tenka, spodnja dvakrat polnejša in kakor napeta. Sladak glas ina, in mehko, razlita ob polni spodnji ustnici, spi pozorno, zlo in roparsko. Nekaj pristno ruskega in orientalskega, nekaj pasivno-prežedečega, zasanjanega, celó lenega pri zmožnosti nenadnih vulkanskih izbruhov je v tej ruski ženski lepoti, o kateri pravi pisatelj, da jo nekateri ljubijo do blaznosti, dokler roji kot spolno dozorela enodnevica. A za tem «enim dnevom» prevzamejo rusko žensko občutja, ki so nato stalni njeni atributi: vdanost, zvestoba, požrtvovalnost, daritvenost, dobrota. «Infernalna lepota» predstavlja v življenju ruske ženske samo kratek hip in pomeni razmah revoltnega elementa, egotičnega in bogofobskega. Potem je Rusinja ves svoj živi dan bogofilka. V največji ekstazi, pirujoča z Mitjo v zamestni gostilni v Mokrem, Grušenjka nenadoma vzraste v čudovito višino: «Ko bi bila Bog, bi vsem ljudem odpustila. Mili moji grešnički, od današnjega dne dalje vam vsem odpuščam. Takšna zlodejka kot jaz hoče moliti! Mitja, naj plešejo, ne moti jih. Vsi ljudje na svetu so dobri — slabi in dobri vsi skupaj.» — In po tej Grušenjkini ekstazi pridejo in vklenejo njenega Mitjo. Grandiozna scena! Grušenjka postane mahoma vdana, veselo-pokojna, pripravljena na vsako pokoro. «Nekaka tihota» se razliva po vsem njenem bitju. — Podobna izprememba se istočasno izvrši z Mitjo: kakor Raskolnikov se hoče tudi on s pokoro očistiti vsega blata, s katerim ga je umazalo življenje. Zoper pomoto sodišča, obsodivšega po dolgih sodnih obtoževalnih in zagovornih govorih — pravih mojstrovinah forenzičnega govorništvu! — Mitjo na podlagi indicij, češ, da je kriv očetomora, zoper to justično zablodo se mladi mož ne pritožuje. Rad in pokorno jemlje križ na svoje rame z ozirom na druge svoje grehe in hoče nastopiti težko pot v Sibirijo, s katere poti namerava pobegniti v družbi z Grušenjko v Ameriko. Odločno pa pristavlja: «A če me bodo po poti ali pa tam topli, se ne bom pustil, ubil bom koga in ustrelili me bodo.» In ko ga bo enkrat pozneje prijelo nepremagljivo hrepenenje po Rusiji, se bo vrnil pod tujim imenom pod topli domači krov in umrl na rodni zemlji...

Docela drugačen je Ivan, ta mnogo važnejši junak skrajnega filozofskega individualizma in pretiranega pozitivizma. Njegove umstvene ekskurzije in moralne krize razbijajo običajni okvir romana, tako da postaja delo, obenem z religiozno-filozofskimi pogovori starca Zosime, nekak «kompandij človeške duše».

Ivan je po svojem karamazovskem poreklu tudi sladostrastnik, toda finejši, kompliciranejši tip, čigar glavna črta je neka uravnovešena, zaprta, molčeče-trmoglava in sistematična ljubezen do konkretnega, biološkega življenja. Ivan ni takšen kakor neposredno in elementarno izbruhajoči Mitja. On je preračunljiv, razumen in molčeč. Samo ob eni priliki se vsega razodene v kolosalno razsnovanem pogovoru z Aljošo in pozneje še enkrat v svetovno znameniti monološki bogoborski sceni s hudičem. Ivan pričinja z Aljošo, nastopajočim v romanu kot oseba, kateri vsi odkrivajo svojo notranjost, razgovor o Bogu. Ivan ne taji eksistence Boga, o katerem sodi, da sploh ni stvar razuma, njegovega edinega duševnega organa. Ivan zanikuje, da bi svet vladala harmonija, moralni red, on negira smotrenost stvarstva. V metafiziko se ne mara spuščati. «Jaz imam evklidski, zemski um in zategadelj, kako naj rešujem, kar ni od tega sveta?» On pravi, da ne more ljubiti bližnjega, ampak samo daljnjega. V abstraktnem zmislu je po njegovem mnenju še mogoče ljubiti bližnjega, dejanjsko pa je mogoče ljubiti kvečjemu od daleč, a od blizu skoraj nikdar... «Da bi vzljubil človeka, bi se mi ta moral skriti, a komaj mi pokaže svoj obraz — je že izginila ljubezen.» Berači bi po njega mnenju morali prosjačiti potom časnikov. Izmed vseh treh vrst ljubezni je še najprirodnejša ljubezen do otrok. A kakšne nemaščevane krivice trpe vprav otroci od odraslih! V dobi tlačanstva je neki znatni general-graščak osemletnega tlačanskega dečka, ki je s kamenom v nogo ranil njegovega lovskega psa, vrgel najprej v temnico, potem ga dal sleči do nazega in nato pred očmi dečkove matere po zlih hrtih raztrgati v kosce. Ivanovo mnenje je, da «na krivicah obstoji svet in da bi se brez krivic v njem morebiti nič ne dogajalo». Baje da bo Bog vse zravnal na sodni dan, ko se objamejo mati, po psih raztrgani sin in njega mučitelj ter vzkliknejo: «Pravičen si ti, o Gospod!» Takrat da pride vserezsvetljenje spoznanja in se vse objasni. A tukaj ravno stoji za Ivana pomišljaj, tega on ne more sprejeti: «Dokler sem še na zemlji, brže bolje se hočem maščevati... Ne maram, da bi se mati objemala z mučiteljem sina, raztrganega po psih! Ne sme mu ona odpustiti! Kje je tukaj harmonija? Eksistira li na vsem svetu bitje, ki bi moglo imeti in tudi imelo pravico odpuščati? Ne maram harmonije, zaradi ljubezni do človeštva je nečem. Rajši ostanem sam z nemaščevanim trpljenjem... Prezdrago so nam zaračunali harmonijo, ni v silah našega žepa toliko plačevati za vstop v raj. In če sem poštenjak, je moja dolžnost, da svojo vstopnico čimpreje vrnem. In to tudi delam. Ne za-

nikujem Boga, samo vstopnico Mu najspoštljiveje vračam.» In ko mu Aljoša pripomni, da je to upor in da je nad svetom bitje, ki more in sme oproščati vse in za vse, ker je ono dalo svojo nedolžno kri za vse in vsakogar, mu pravi Ivan: «Čuj, Aljoša, ne smejaš se, jaz sem nekoč, pred letom dni, zložil pesnitev. Ako hočeš z menoj izgubiti deset minut, ti jo povem.»

In tu prične Ivan Aljoši pripovedovati «Legendo o Velikem Inkvizitorju», takšen prometejsko-plameneč in duhovit protest proti vsem pozitivnim in konfesionalnim veram, kakor ga ne pozna svetovna literatura, «legendo», katera predstavlja tudi po Dostojevskega lastni sodbi višek vsega, kar je ustvaril ta veliki mag ruske duše. To je kolosalna obtožba lažnive ljubezni do človeštva, zlorablajoče božje ime in poslanstvo za svoje gospodstvo, strahovita «šigaljovščina», sistem vladanja nekaterih nad vsemi v imenu najvišjega bitja. Dejanje «legende» se vrši na Španskem v dobi velike inkvizicije. Ker se greši in dela nasilje v imenu njegove blagovesti, se vnovič pojavi na svetu Krist, ki zopet uči in osrečuje vse ljudi, zgrinjajoče se okrog njega, dokler ga Veliki Inkvizitor ne vjame in ne vrže v ječo. In takrat se dogodi, da pride Inkvizitor ponoči h Kristu v njegovo jetniško celico na razgovor. «Ti si ob svojem času osvobodil človeka,» mu reče, «da se je ta mogel prosto odločiti za dela ljubezni, truda in sožitja.» Vprašanja želodca pa so človeka zopet vrgla v greh in zadolženost. Kriv si ti, ker nisi hotel po nasvetu in na zahtevo satana izpremeniti kamenja v kruh. Danes je temu satanovemu nasvetu sledila cerkev, nasilno pokorivša si ljudstvo, da je pod njenim vodstvom začelo samo pretvarjati kamen v kruh, ki ga ono pokorno prejema iz rok svojih gospodarjev... Tvoj pravi nauk ni za človeštvo, ampak samo za maloštevilne izbranike; tvoj nauk dela svobodnega onega človeka, ki nima nobene druge skrbi, kakor podvreči se svojemu gospodu. Ljudstvu ni treba svobode. Na svetu obstoje tri velike sile, katerim se človeštvo uklanja z veseljem: čudež, skrivnost in avtoriteta. Ti si odpravil vse tri, ko na povelje satana v puščavi nisi hotel storiti čudeža, ne skočiti s strehe templja, ne stopiti s križa, ker si hotel, da človek veruje svobodno, ne zaradi čudeža, skrivnosti in avtoritete. Človeška duša pa potrebuje vprav tega trojnega, zategadelj smo Tvojo vero popravili mi, oklenivši se tega trojnega sredstva. «Čemu si nas prišel motiti?» vprašuje Inkvizitor in izjavlja, da on in njegovi niso ž njim, ampak z Antikristom. Krist da je z ogorčenjem odklonil poslednjo nagrado, ki mu jo je satan obljubil, pokazavši mu vsa zemlja kraljestva. «Mi pa smo vzeli

od njega Rim in meč Cesarja in proglasili zgolj sebe za edine zemske kralje.» Česar nisi sprejel Ti, namreč ta tretji satanov nasvet, smo sprejeli mi in dali ljudem to, česar iščejo na zemlji, da vedó, «pred kom se imajo klanjati, komu zaupati vest in na kakšen način se naposled zediniti vsi v nesporno, občno in soglasno mravljišče; zakaj potreba vsesvetskega zedinjenja je tretja in poslednja muka ljudi.» — Kristova svoboda ni bila za ljudi. Ljudje sami se odpovedujejo te svobode. «Svoboda, svobodni um in znanost jih nekoč zavedejo v takšne goščave, jih postavijo pred takšne čudeže in nerazrešljive skrivnosti, da se eni iz njih — nepokorni in divji — uničijo sami sebe, drugi — nepokorni in slabosilni — uničijo drug drugega, a tretji — slabosilni in nesrečni — se priplazijo k našim nogam ter zavpijejo nam: ‚Dà, vi ste imeli prav, vi sami ste obvladovali Njega skrivnost, in mi se vračamo k vam, rešite nas pred nami samimi.‘» Mi pa bomo varovali svojo skrivnost, sami mi bomo nesrečni, a ljudem bomo prinesli srečo in priložnost dela, praznovanja, grešenja, kesanja, odpuščanja in upanja v to, da bodo enkrat mirno umrli in onkraj groba našli — «večno smrt». To bi bila kratka rekonstrukcija besed Velikega Inkvizitorja, vzdikajočega na koncu svojega razgovora s Kristom: «Naše kraljestvo se zida. Ponavljam Ti, da že jutri sam uvidiš to našo poslušno čredo, katera na moj prvi migljaj plane podtikat goreče ogorke pod Tvojo grmado, na kateri Te sežgem zato, ker si nas prišel motit.» — In konec te «legende» o Velikem Inkvizitorju, te strašne Dostojevskega bilance splošne svetovne cerkvene morale brez Krista se glasi: Inkvizitor je utihnil ter čakal, kaj poreče Krist. Ta ga je poslušal molčé, «pronicateljno in tiho zroč mu v oči in vidno ne želeč odgovarjati». Rajši nego ta molk bi imel inkvizitorski starec, da bi mu Krist rekel kaj trpkega, strašnega. «A On se je mahoma molčé približal k starcu in ga tiho poljubil na brezkrvne, devetdesetletne ustnice.» Tega poljuba starec ni prenesel mirno, vstal je, pohitel k vratom, jih odprl in zakričal Kristu: «Pojdi in ne prihajaj več... ne prihajaj sploh... nikdar, nikdar!»

Kam je merila Dostojevskega filozofsko-religiozna ter socialna misel, se razvidi deloma iz redkih besedi Aljoše, v tem delu romana še precej pasivnega junaka, najbolj pa iz propovedi in pomenkov meniškega starca Zosime. Zlasti Zosima izreka «novo besedo», ki jo po avtorjevem mnenju prinese šele Rusija vsemu svetu: namesto nasilne teokratije *svobodno teokracijo*, ki bo pretvorila dosedanje socialne tvorbe narodov, države, v svobodnoteokratično cerkev, združbo narodov, osnovano na

etičnem individualizmu samožrtvovanja enega za vse in vseh za enega s trdno vero v nesmrtnost človeške duše in z istotako trdno vero v harmonijo, ki jo uglaša in drži v svojih rokah Bog na tem in na onem svetu. Ta vera tudi tvori poslednji in najvišji triumf pisatelja samega nad vsemi njegovimi dvomi ter pobočnimi stremljenji, katerih nobenega vseobsežni Dostojevskij ni zatiral v sebi, ampak v najrazličnejših figurah svojih romanov vteleševal in dovajal do kolosalnih premerov in likov.

Nadaljnje zgodbe Ivana Karamazova so notranje tako dramatične, kakor so vnanje razgibane zgodbe Mitje. Ivanova nevera v neumrljivost človeške duše ga dovede naposled do hladno-logičnega egoizma ter prefinjenega epikureizma, čigar suverensko in stoično ravnotežje nepričakovano zmoti Smerdjakov z Ivanu samemu zaupanim priznanjem, da je bil on, Smerdjakov, tisti, ki je pod vplivom Ivanove doktrine, češ, da »je vse dovoljeno« — umoril starega Karamazova. Po tem svojem priznanju Smerdjakov gre in se obesi. Ivan zapade strašnim halucinacijam, v katerih se v dvogovorih bori s samim hudičem — v mefistofelsko silnih scenah. Mitja in Aljoša se nadejata, da bo Ivan pri svoji »krepki konstituciji« ozdravel. — Poleg teh glavnih oseb ima roman še vse polno krasnih figur, zlasti dečkov, soudeležnikov dražestne in genljive zgodbe o Iljušečki in o Kolji Krasotkinu.

Prvi svoj nesporni in vseobčni triumf pred rusko čitajočo publiko je Dostojevskij, kateremu je ruska kritika zaradi njegovega tesnega in odzivnega kontakta z aktualnim življenjem bila pogosto nepravična, doživel šele v juniju 1880. v Moskvi, takrat, ko je znameniti romanopisec ob odkritju Puškinovega spomenika govoril svoj testamentni govor o Puškinu kot ruskem vsečloveku. Pol leta kasneje (dne 28. januarja 1881.) je Dostojevskij nanagloma umrl na pljučnem emfizemu, ne izpolnivši niti polnih 60 let. Tako veličastnega pogreba, kakor je bil njegov, ni priredila Rusija poprej nobenemu svojemu sinu...

Zaključek. — Fjodor Mihajlovič Dostojevskij je sekularni umetnik. Kot sin realistične dobe stoji na širokih, neposrednih tleh dejanjskega ruskega življenja in svetovnočloveškega socialnega vrveža. A njegov pogled ne drsi samo po površini objektivnega sveta, temveč prodira v najgloblje globine človeka. Dostojevskij je rudar človeške duše. Brodar nad strašnimi njenimi brezdnimi je. Nad krnicami človeške psihe brodari, upirajoč svoj pogled neprestano v kozmične višine. Z morišča, izpred namerjenih pušk je prišel, kjer je gledal smrti iz oči v oči. Njegov knez Myškin pripoveduje o teh groznih doživljajih, o katerih pravi,

da jih človek, ki jih je doživel, ne pozabi nikdar več v življenju. In njegov Lebedev moli za dušni mir one grofice Dubarrujeve, ki je pred giljotino prosila rablja za eno samo minuto življenja . . . Iz revolucionarnih krožkov je izšel in kljub temu, da ni bil nikdar običajni revolucionar, je bil vendar v dnu svojega bistva človek revolte. Bil je sicer večji del svojega življenja verni sluga samodržavnega carja, pa je končno prerokoval poslednjo svetovno revolucijo, namreč versko, glede katere je veroval, da bo nad vsemi, zanj efemernimi državnimi tvorbami sveta zgradila vsečloveško kraljestvo božje na zemlji. Kaos in čustveno, zgolj intuitivno organizirano anarhijo je smatral za slovanski element, ker je bil to njegov lastni duševni živelj. Lepo zaokroženega, plastično-objektivnega lepega videza on ne mara. Motnjava in metež upornega duha ljubi z vsemi njegovimi elementarnimi ter vulkanskimi izbruhi. Kaos — ta topilnica duhov — je njemu najgloblje stanje duše in bolezen skoraj normalno stanje telesa. On sam svojih junakov ni imel za abnormalne ter bolne, ampak za takšne posebne ljudi, v katerih se stopnjuje in zgoščuje to, kar huška v običajnih ljudeh skozi dušo samo v redkih hipih, ko človek vsaj za moment neha biti nihalo mehničnega kolesja, ko neha biti buržuj, »kateri si je preskrbel gotovih misli kakor drv za zimo«. Sploh on sovraži »zdravega« filistra, ker je o njem mnenja, da tak človek v svoji ploskosti nima zmisla za dušo, marveč zgolj za vnanje ravnovesje telesa. Od realistov svojega časa se Dostojevskij najbolj razlikuje po tem, da on ne popisuje prereznih »tipov«, ampak izredne individualnosti, kar znači, da je on v bistvu izšel iz romantike, ampak iz ruske romantike silnega razmaha in ruske »široke nature«. Pri Dostojevskem se izredno mnogo mori in ubija, a vedno iz ideje. Vsak njegov človek nosi v sebi zarodek morivca in zločinca, obenem pa spokornika in svetnika. Dočim uravnovešeni in lepotni realist Turgenjev take »podpodne« vzrive izbegava, dočim on beži iz razboljene in vulkansko eksplozivne Rusije, se Dostojevskij z naslado potaplja vprav v te in take brodeče toke in soke ruske duše. Z lehkoto in za izglajeno lepoto on ne piše, ampak tvori dobesedno v krvavem potu obraza. Verska iskanja mu gredo nad vse, okoliščina, ki ga tudi značilno razlikuje od malone vseh, versko indiferentnih realistov njegove dobe. Verske indiferentnike Dostojevskij naravnost zaničuje, zato pa postavlja v osebah Kirilova, Šatova in Velikega Inkvizitorja grandiozne spomenike ateistom, prišedšim do tajenja Boga v trpljenju in v dušnih borbah, ker je šla tudi njegova lastna »hozana skozi ognjeno peč«

dvomov in bogotajstva. Socializem svoje dobe je Dostojevskij sovražil, ker je ta družabni red obetal ljudem raj na zemlji, stanje, ki ga je Dostojevskij zaničeval kot vsako plosko samozadovoljno udobnost. Kako je omešil Lizo Nikolajevno, Stavrogino vesto, hotečo izdajati v skrajšani in priročni obliki iz ruskih časnikov nekako registracijo vseh važnejših dogodkov leta, da bi se čitatelju ne bilo treba mučiti s čitanjem časnikov — on sam je liki tiger prežal na vsak dogodek ruskega in svetovnega javnega življenja — kako je kruto karikiral v osebi Karmazinova Turgenjeva, baje trdečega, da on ne mara živeti v Rusiji, ki ima še toliko — lesenih hiš! Kako je mrzil in pri vsaki priliki žigosal advokate kot ljudi «z najeto vestjo», kateri človeku odvzemljejo krivdo z duše, kakor da bi «snemali klobuk z glave»! On, ki je najgloblje proučeval zločin in pravičnost in ki je trdno veroval v moralni prerod zločincea zgolj potem pokore in voljno sprejete kazni, je sovražil lehkoto sodnega oproščanja. Odklanjajoč zapadnih znanstvenikov trditve, da bi mogli kdaj zdravniki in sociologi s poboljšanimi higieničnimi napravami in socialnimi reformami ozdraviti družbo, je bil prepričan, «da se krije zlo v človeštvu globlje, nego menijo zdravniki-socialisti, da se v nobeni organizaciji družbe ne ognete zlu, da ostane človeška duša vedno ista, da izhajata nenormalnost in greh iz nje same, in da so naposled zakoni človeškega duha tako neznani, kakor tudi ne poznani znanstvu, tako neopredeljeni in tako skrivnostni, da jih ni in da jih za enkrat še ne more biti zdravnikov in tudi ne končnih sodnikov, marveč je samo On, ki govori: «Moje je maščevanje in jaz povrnem.» Dostojevskij se ni zgražal nad tem, da človek obsoja človeka, ampak nad tem, da ljudje, poklicani soditi, oproščajo ljudi, ko je vendar vsakdo poln teh ali drugih krivd. Kmetiški porotniki, ki obsodijo Dmitrija Karamazova, čeprav on ni ubil očeta, so mu ljubši nego zagovorniki, ki ga hočejo oprati vsake krivde. Dostojevskij gleda v dno človeške duše in je ves prevzet od zavesti človeške krivde. Temu sladostniiku muke in trpljenja, ki pravi, da «človek do brezumnja ljubi trpljenje», temu Ivanu Groznemu ruske literature sta enako potrebna dobro in zlo, zločin in kepanje, kletev in molitev, Krist in Antikrist. Skozi njegove spise hodita zločinec in spokornik z roko v roki, morivec Raskolnikov in svetnica Sonja, ki je pocestnica. Lepota je zanj v Madoni in v Sodomi...

Dostojevskega umetniška tehnika je docela svojevrstna. On ne pozna lepote, sorazmernosti. Kot brat teh «bratov Karamazovih», kot somorivec teh svojih morivcev, kot «bes» med svojimi

«besi» gromadi dejanje, uprizarja vrtince nad brezdni, nasilno vlekoč čitatelja v te ponore. Nalašč ustvarja komplicirane kolizije med junaki in jih tako zaostruje, da kar vidiš, kako se gledajo nasprotniki (n. pr. Svidrigajlov in Dunja, Kirilov in Peter Verhovenskij, Šatov in Stavrogin) premo in naravnost iz oči v oči, kakor iz revolverja v revolver. V enem samem dnevu se pri njem dogaja silno mnogo. Za dnem pa nastopa noč, polna môr in težkih sanj. Vročični tempo njegovega spešnega peresa išče in kopiči besede, zlasti pridevnike, spletajoč jih v neprodarno goščavo piščevih kakor možgani skodranih stavkovih period. Vse v njegovih romanih nastopajoče osebe se zde človeku podobne neprestano in do skrajnosti napetim strunam. In na teh strunah žive samo duše, rastoč do nekih pošastnih psihičnih potenc. Duševni toplomer kaže pri njem vedno vrelišče. Kolo njegove natezalnice se pod njegovo roko zavrti pri največjem zatisku vedno še za nekaj zamahljajev trše. Njegovi junaki so v vednih razgovorih, dolgotrajnih in pogosto preraztegnjenih pomenkih, v samih duševnih duelih, v katerih preže drug na drugega. To vam je detektiv duš. Dostojevskij ni psiholog mas, on je dušeslovec posameznega človeka. — V prirodi ne vidi pokrajine in lepega videza, ampak zgolj brezdna. Zemljo vzljubi šele takrat, kadar zagleda nad njo razpeto nebo, kakor njegov Aljoša, ki s solzami radosti poljublja grudo v trenotku, ko vidi nad njo poveznjeno široko nebeško kupolo, polno tihih, bleščečih zvezd, in ko čuti, kakor da bi se zemska tišina zlivala z nebeško, zemska skrivnost dotikala «zvezdne». Življenje njegovih junakov je večna noč, na katere nebu se podobno redkim, milovidnim zvezdicam pojavljajo samo tu in tam kake ljubke glavice otrok, edinih bitij, ki jih Dostojevskij brezpogojno ljubi, izjavljajoč, da «se preko njih duša leči».

Dostojevskij ni umetnik epsko-uravnovešene, mirne, objektivne ter sorazmerno vedre umetnosti kakor n. pr. Turgenjev ali Gončarov. Strašne disonance divjajo po njegovi duši, strasti, sovražstva, fanatični bliski, osvetljujoči grozne prepade njegove lastne in pristnoruske ekskluzivnosti in nasprotovanja zoper vse, kar je tuje. In vendar se vse tuje dobro, resnično in lepo razplavlja v njem, in vendar on kakor pristni Rus misli vedno na vse človeštvo! Zdravih in tipično povprečnih ljudi ima Dostojevskij malo, tem več pa duševno in telesno bolnih, perversnih, kriminalnih, ekstatičnih, devotnih, epileptičnih, kakor je bil božjasten tudi on sam, spadajoč po tej bolezni v družbo takšnih epileptičnih velikanov svetovne zgodovine, kakor so bili Mohamed, Cromwell in Napoleon. Vse osebe govore pri njem, ne vsaka svojega individual-

nega jezika, marveč skoraj zgolj govorico pisateljeve lastne silne individualnosti. Dikcija stavkov in grupacija dejanja se pri njem gomili, čudovito zapleta. Beseda pri njem podi besedo in rije, vrta, koplje v strašne prepade ali pa se v opojnem poletu vznša v neznane duševne in kozmične višine. Ves njegov slog kaže, da je umetnik pisal naglo. Ali tudi on je mnogo delal ob svojem umetnostnem izrazu, ki je v vsej svoji zamotanosti in kaotičnosti čudovito adekvaten s preživljanji njega in človeških osebnosti, nastopajočih v njega delih.

Dostojevskega leposlovje je neizmerno razširilo sfere umetnosti. Tolikšne umetniške latitudo ni svet poznal pred njim. Od najpreprostejših občutkov do najkompliciranejših duševnih procesov, od elementarnih nagonov do demoničnih, mističnih, ekstatičnih, vizionarnih povečav, do najglobljih duševnih prepadov, do tja, kjer »mistični strah« diha v človeka, je prodrla Dostojevskega umetnost, od organskega, preko mehničnega in racionalnega do podzavestnega. Vse, po čemer je nedavni simbolizem programsko stremil, je ta ruski umetnik genijalno presumiral, pred Nietzschejem in Strindbergom ter Maeterlinckom. Najvišja in največja pa je in ostane njegova občudovanja vredna osebnost, ki je živela, v mukah trpela tisočere nagone, se vzpenjala nakvišku v stremljenjih, iskanjih, tavanjih, slutnjah in mislih ter jih objektivirala v čudovitih likih, boreč se z njimi kakor Bog z vragom — vse v svrhu odrešitve človeka v znamenju človečanstva, bratstva in ljubezni, v znamenju opravičbe dobrote in odpuščanja in blažilne pokore, v znamenju »vsečloveka«, čigar najmogočnejšo vtelesitev predstavlja ta vélíki Slovan.

Tine Debeljak / Ljubavne

Ti

Kot skozi brušen kristal
siješ vame skozi noč:
vse sanje so v mavričnih lučih.
O, do jutra blestiš se mi v duši
in noči živim le iz tebe, draga ...
A ti mi skopo meriš dan,
kot ura peščena mi šteješ besede:
padajo zrnca, zrnca svetla,
iztečejo se ... in ure ne obrneš —
še čezenj povezneš temno dlan.
O, kot da si v duši ustavila čas:
ne teče ... ne čutim ga ... zame je umrl, draga ...